

Västerhejde kyrka

Karaktärisering 2020

Svenska kyrkan
VISBY STIFT

 Gotlands
Museum

Dnr: 2019-17

Dnr Visby stift: SS 2019-0047

Handläggare: Eva Selin, Jakob Lindblad. Arkeologi: Johan Norderäng, Per Widerström.

Fotograf: Jakob Lindblad (JL), Eva Selin (ES). Övriga fotografier anger fotograf vid bilden.

Spridningstillstånd för flygbilder, Lantmäteriet nr LM2021/007471.

© Gotlands Museum

Strandgatan 14

621 56 Visby

© Visby stift

Norra Kyrkogatan 3

621 55 Visby

Innehåll

Inledning.....	4
Bakgrund	4
Syfte	4
Metod	4
Visby stifts kyrkor	5
Omgivningar	7
Västerhejde socken	7
Kyrkomiljön	7
Kyrkogården.....	7
Kyrkogårdens huvuddrag	8
Historik.....	10
Nulägesbeskrivning	12
Kyrkobyggnaden.....	26
Kyrkans huvuddrag.....	26
Byggnadshistorik	32
Nulägesbeskrivning	38
Restaureringar	80
Arkeologi	84
Kyrkan och kyrkogården.....	85
Värdering	85
Allmänt.....	85
Bruksvärden	87
Kyrkobyggnaden.....	89
Kyrkans inventarier	89
Kyrkogården	89
Händelselista	91
Lagskydd.....	95
Källor och litteratur.....	97
Otryckta källor.....	97
Tryckta källor.....	97

Inledning

Bakgrund

Projektet *Karaktärisering av kyrkomiljöer* utförs av Gotlands Museum på uppdrag av Visby stift. Det bekostas delvis med kyrkoantikvarisk ersättning och påbörjades under år 2014 med en förstudie. Projektet har indelats i etapper och sista etappen beräknas vara klar vid utgången av år 2024.

Syfte

Syftet med projektet är att beskriva kyrkobyggnad, kyrkogård, kyrkotomt, inredning och inventarier samt deras kulturhistoriska värden på ett sätt som väcker, tillgodoser eller ökar församlingars och allmänhetens intresse.

Målsättningen är att rapporterna ska kunna användas i förvaltningen av de kulturhistoriska värdena, i handläggningsprocessen för kyrkoantikvarisk ersättning samt vid tillståndsprövning mot Kulturmiljölagen. Ett uppdaterat och fördjupat kunskapsunderlag om kyrkomiljöerna ger förutsättningar för hänsynstagande till kulturvärden, exempelvis vid långsiktig planering kring kyrkomiljöerna och under förvaltningen av dem men även i samband med förändring av kyrkorna. Arbetet omfattar de kyrkomiljöer som har det högre lagskyddet enligt Kulturmiljölagen, det vill säga omfattas av tillståndsprövning enligt kap. 4, § 3-4.

Metod

Beskrivning av kyrkomiljöerna har tagit en utgångspunkt i de vård- och underhållsplaner som togs fram av arkitekt Jan Utas 2003-2011. En stor vikt har sedan lagts vid projektets egna fältstudier på plats. Denna egensyn har haft som målsättning att notera helhetskaraktären i kyrkomiljöerna, samt att notera spår av förändringar som har gjorts och att observera kulturhistoriska avtryck från olika tider. En viktig del av fältarbetet har varit att kunna relatera de uppgifter som finns dokumenterade om kyrkorna. Beskrivningarna bygger vidare på analyser och datasamlingar kring kyrkorna i tillgänglig litteratur samt i viss mån på egna arkivstudier. Arkiven avser främst Gotlands Museums arkiv samt Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA), i den utsträckning som varit möjlig.

I beskrivningarna har en betoning legat på att lägga fram ett bildmaterial. Bilderna avser att likt en modell åskådliggöra kyrkomiljön ur ett rumsligt perspektiv där vissa specifika detaljer lyfts fram. Bildtexter leder vanligen in betraktaren i vad bilden förmedlar. Huvuddelen av illustrationerna utgörs av projektets egna foton från fältarbetet. Dessa kompletteras vad gäller inredning och inventarier av bilder ur Inventarieinventeringen från 1997-2010. Visby stift har tillhandahållit nytagna bilder ur luftperspektiv, tagna med drönare, samt bildsamlingar från arbetet med vård- och underhållsplanerna. Uppmätningar har hämtats ur verket Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Äldre illustrationer kommer främst från ATA (via bilddatabasen Kulturmiljöbild) samt Gotlands Museum, dels från bildarkivet (via Collective Access), dels i några fall från ännu ej arkiverade bilder från byggnadsvårdsverksamhet ca 2000-2020. Äldre teckningar kommer från Uppsala universitetsbibliotek (via Alvin) eller andra samlingar. En särskild sammanställning har också gjorts av arkeologiska utgrävningar och fynd i kyrkor och på kyrkogårdar. Materialet bygger främst på Riksantikvarieämbetets fornminnesregister samt rapporter i Gotlands Museums arkiv.

Vid värderingen av kyrkomiljöerna har hänsyn tagits till Svenska kyrkans modell för identifiering av kulturvärden. De gotländska kyrkorna förenas av drag som samtidigt i hög grad särskiljer dem från många av landets övriga kyrkor med motsvarande roll som sockenkyrka. Vid såväl analysen

som värderingen har en strävan varit att lyfta fram kyrkomiljöerna utifrån frågor som inte bara är relevanta ur ett gotländskt sammanhang utan även i förhållande till kyrkomiljöer i landet i stort. Frågeställningarna har främst rört sig kring ett för historiska kyrkomiljöer etablerat antikvariskt förhållningssätt med inriktning mot konst- och kulturhistoriska och byggnadsarkeologiska perspektiv och mot upplevelsevärden med arkitektoniska, konstnärliga och historiska inriktningar. Hänsyn till teologiska, kyrkohistoriska, personhistoriska och socialhistoriska perspektiv på kyrkorummet finns med i bakgrunden.

En strävan har varit att finna bra arbetsmetoder för att lyfta fram bruks- och upplevelsevärden på ett tydligare sätt än i tidigare tillämpade modeller från andra stift. Det har skett genom att frågeformulär placerats ut i vissa av kyrkorna där besökare kunnat svara på hur de upplever och använder kyrkomiljön. Intervjuer har även gjorts med företrädare för pastorat och församling.

Visby stifts kyrkor

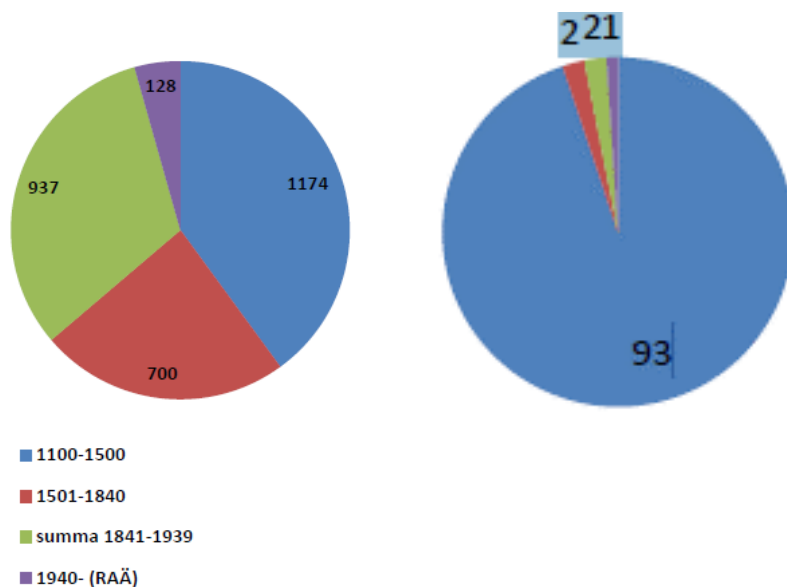
Inom Visby stift finns, förutom domkyrkan, 91 medeltida sockenkyrkor som är i bruk och tillhör Svenska kyrkan. Därtill finns ett par mindre och yngre kyrkobyggnader, såsom Hallshuk och Gnisvärd kapell, byggda som fiskarkapell, den som metodistkapell byggda Hamnkyrkan i Klinte och den moderna Visborgskyrkan, byggd som distriktskyrka i Visbys yttre stadsdelar.

Alla Visby stifts medeltida kyrkobyggnader är uppförda och ombyggda under en kort och intensiv byggnadsperiod som varade från 1100-talet fram till omkring 1350. Detta möjliggjordes av den omfattande handel Gotland haft under flera hundra år i Östersjöregionen. Efter 1350 skedde en kraftig nedgång i den gotländska ekonomin vilket ledde till att kyrkobygget helt avstannade på landsbygden och i Visby under 1400-talet. En ekonomisk nedgångsperiod och reformationstidens reduktion av kyrkans tillgångar under 1500-talet gjorde att flera kyrkor i Visby och tre sockenkyrkor på landsbygden och några kapell övergavs, i dag ruiner, flitigt använda för friluftsgudstjänster.

Efter en viss ekonomisk återhämtning under 1600-talet gjordes insatser för kyrkobygget. Tak och tornhuvar sågs över, inredningen förnyades och några fiskelägen försågs med kapell. 1800-talet, som på fastlandet innebar att små medeltida kyrkor revs och ersattes av större, begränsades på Gotland till några ombyggnader samt att många kyrkor fick sakristia och större fönster. Under 1800-talets slut och början av 1900-talet drog en ny våg av kyrkobyggnad över ön för frikyrkliga församlingar eller inomkyrkliga föreningar, antingen byggda som små missionshus i trä och med vissa kyrkliga drag, merparten sålda och ombyggda till andra ändamål, eller också som stora murade kyrkor inne i Visby. Det kom att dröja fram till omkring 1960 innan några nya kyrkor byggdes i Svenska kyrkans regi på Gotland. På 1980-talet och senare tillkom kyrkor för andra samfund, som den första katolska kyrkan efter medeltiden och nya frikyrkor.

De gotländska medeltida kyrkorna har som helhet förändrats ytterst lite sedan medeltiden. I huvudsak är det interiören som förändrats. Under 1600-talet tillkom predikstolar, fast bänkinredning som ännu ofta är bevarad, altarpuppstatser i sandsten eller trä, allt i senrenässans eller barockstil. Under 1700-talet insattes nummertavlor och inte sällan en vägg för att avbalka kyrkans västra del till sädesmagasin. Väggarnas kalkmålningar kunde ersättas av ett nytt måleri anpassat till tidens anda. 1700-talets slut och 1800-talet innebar ofta läktarbyggen, orglar och att hela rummet kalkades vitt samt att nya fönster togs upp för att släppa in mer ljus enligt nyklassicismens ideal. 1900-talet har präglats av restaureringar, som innebar en förnyelse med inriktning på äldre konst och att pedagogiskt visa kyrkorummet ur dess olika sidor. Medeltida

kalkmålningar frilades liksom 1700-talsinredningens rika färgsättning, dolda av senare övermålning. Medeltida skulptur lyftes ned från vinden och ställdes åter upp i kyrkorummet. Läktare och magasin väggar har rivits. Vår tid har inneburit att ytor och material konserverats men också att med olika medel skapa naturliga platser för förvaring som följd av vidgade krav på kyrkorummet och dess användning.

Figuren till vänster beskriver byggnadsperioden för kyrkor i riket, figuren till höger visar Visby stift. Blått avser bevarade medeltida kyrkor.

Omgivningar

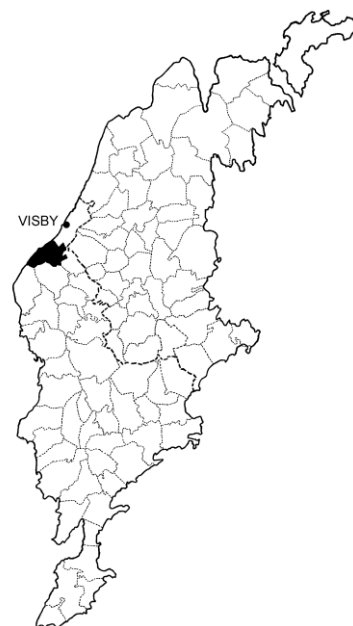
Västerhejde socken

Västerhejde kyrka ingår i Stenkumla församling. Den är belägen på västra Gotland, ca 10 km söder om Visby. Kyrkan ligger idag avsidet och kapellet i Vibble fyller mycket av funktionen som kyrkorum för det omgivande samhället. Socknen är en typisk jordbruksbygd. 2019 fanns 2569 invånare

Kyrkomiljön

Västerhejde kyrkogård med kyrka ligger ca 150 m från landsvägen, på gränsen mellan en hedliknande alvar- och tallskogsmark i söder och bördigare områden i norr. Själva kyrkogården ligger inbäddad i grönska.

I norr finns tät ängsmark med bokskog – planterad på 1880-talet – och buskage. I öster ligger Stenstugu gård med bebyggelse och omgivande trädgård.

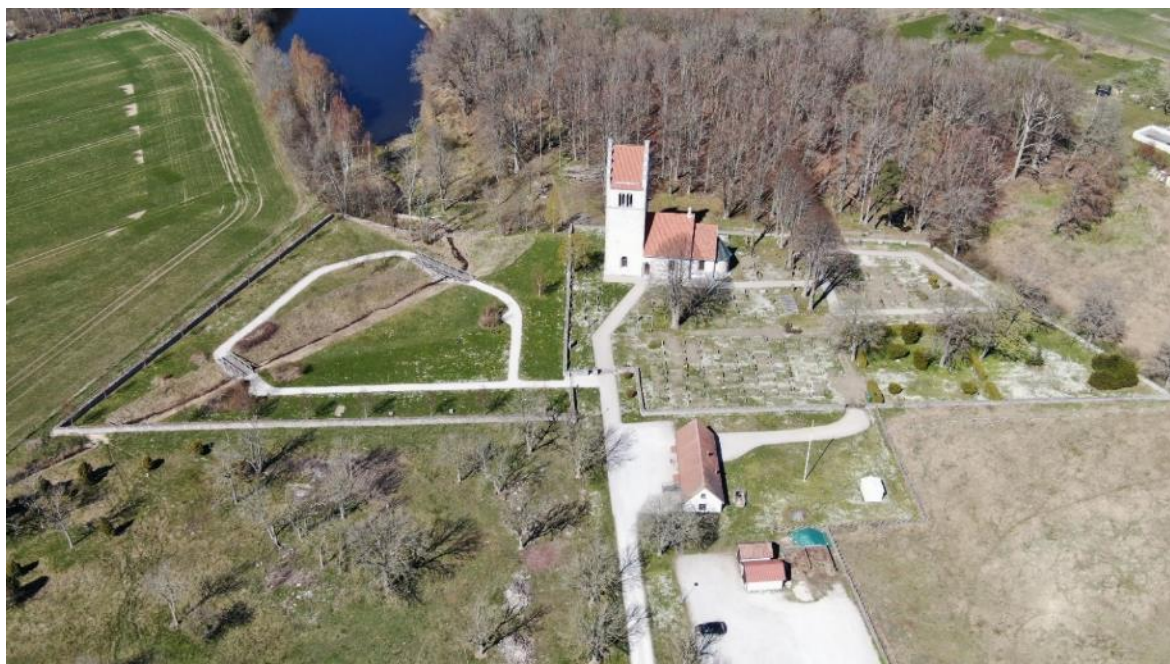

Västerhejde kyrkomiljö fotograferad 2019. Pär Malmros, Visby stift.

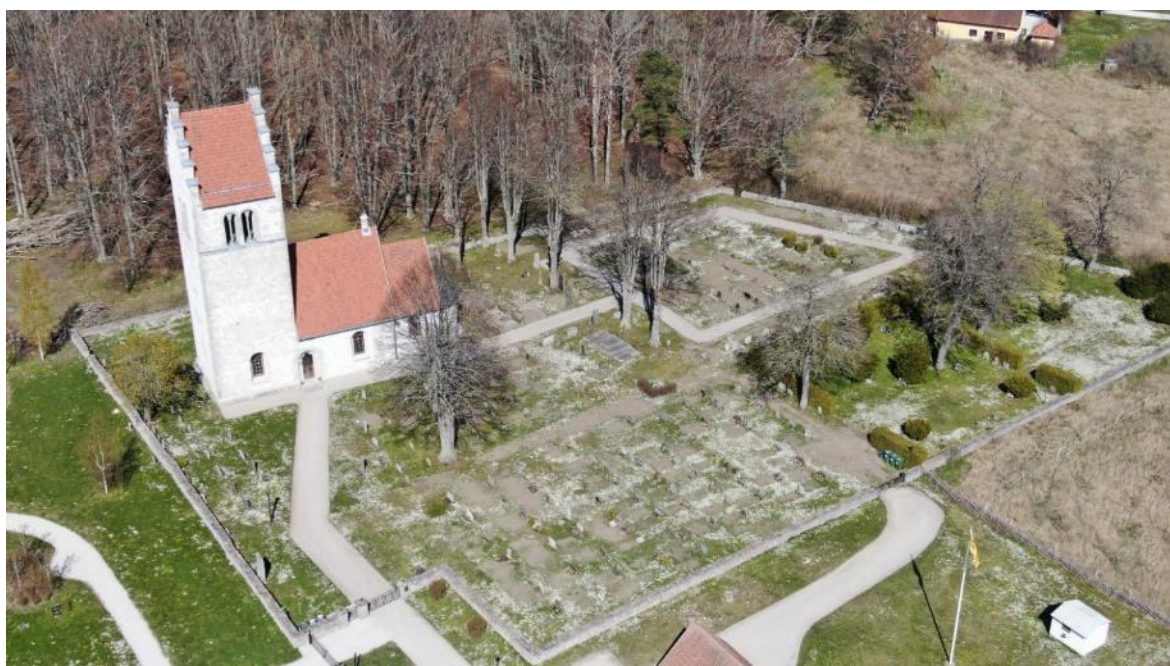
Kyrkogården

Kyrkogårdens huvuddrag

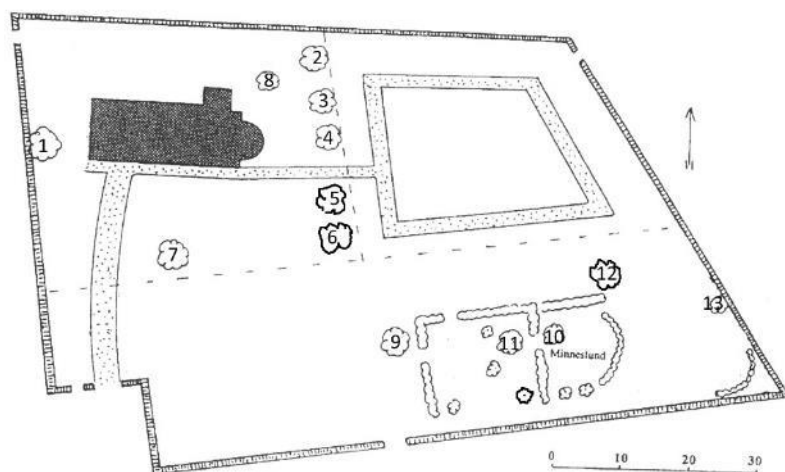
Kyrkogården har en rektangulär planform efter en utvidgning åt öster 1966. Kyrkobyggnaden ligger i den västra delen av kyrkogården. Kyrkogården utvidgades mot väster 2000. Det speglar behovet av en större kyrkogård då befolkningen i Vibble samhälle och Axelsroområdet med omgivning, kontinuerligt ökar. Nära Visby och pendlingsavstånd. Är ju också tidstypisk. Det borde nämnas i huvuddragen då det är en så stor del av kyrkogården.

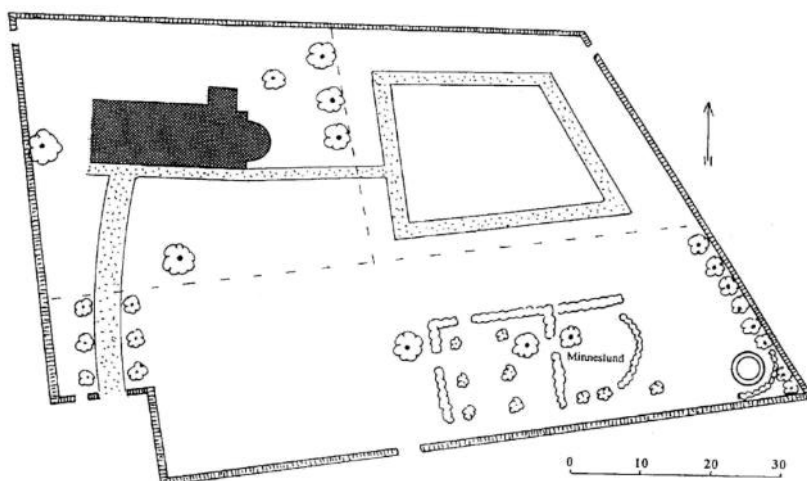
Västerhejde kyrka fotograferad från söder 2020. Foto Pär Malmros, Visby stift.

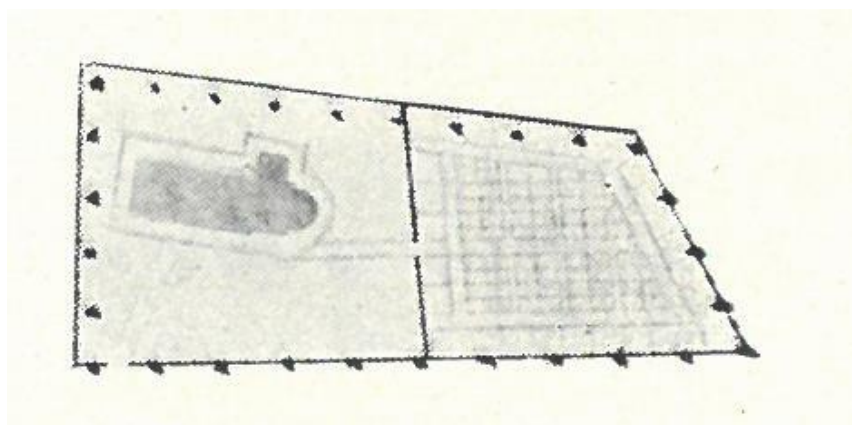
Västerhejde kyrka fotograferad från söder 2020. Till höger om kyrkogården syns sockenmagasinet. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Västerhejde kyrkogård. Situationsplan 2020. På kyrkogården växer enstaka äldre träd: Hästkastanj (nr 1), lind (nr 2-8), skogslönn (nr 9, 10, 13) och alm (nr 11, 12).

Situationsplan ur Vård- och underhållsplan 2006.

Situationsplan 1926 med plan för utvidgning åt öster. Ur Sveriges kyrkor 1942.

Historik

Skattläggningskartan från 1752 visar att kyrkan omgavs av åkermarker i väster, norr och öster. I söder låg magrare glest trädbevuxna marker.

År 1768 var kyrkogården inhägnad med plank. I ett protokoll från denna tid sägs att efterhand som de gamla kyrkoplanken förfaller skall de ersättas av nya stängsel. 1859 finns ett beslut att plantera träd. Närmast före 1907 fanns en mur som då ersattes med terrassmurar. Kyrkogården utvidgades åt öster 1925-26. År 1966 utvidgades den även åt söder, och år 2000 åt väster.

Skattläggningskarta 1752.

Laga skiftes karta 1874. Vid denna tid har kyrkogården fortfarande sin ursprungliga form.

Västerhejde kyrka fotograferad från söder. Okänt datum. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Västerhejde kyrka fotograferad från sydväst. Närmast kyrkan skymtar en låg terrassmur som ersatte tidigare murar 1907. Foto Einar Erics 1915. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Västerhejde kyrkogård fotograferad från söder. Gräset på kyrkogården har slagits och räfsats ihop. Foto Bertil Berthelson 1945. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Nulägesbeskrivning

Kyrkogården är i det närmaste rombisk till sin form. Den utgörs av en äldre del i väster och en yngre i öster och i söder.

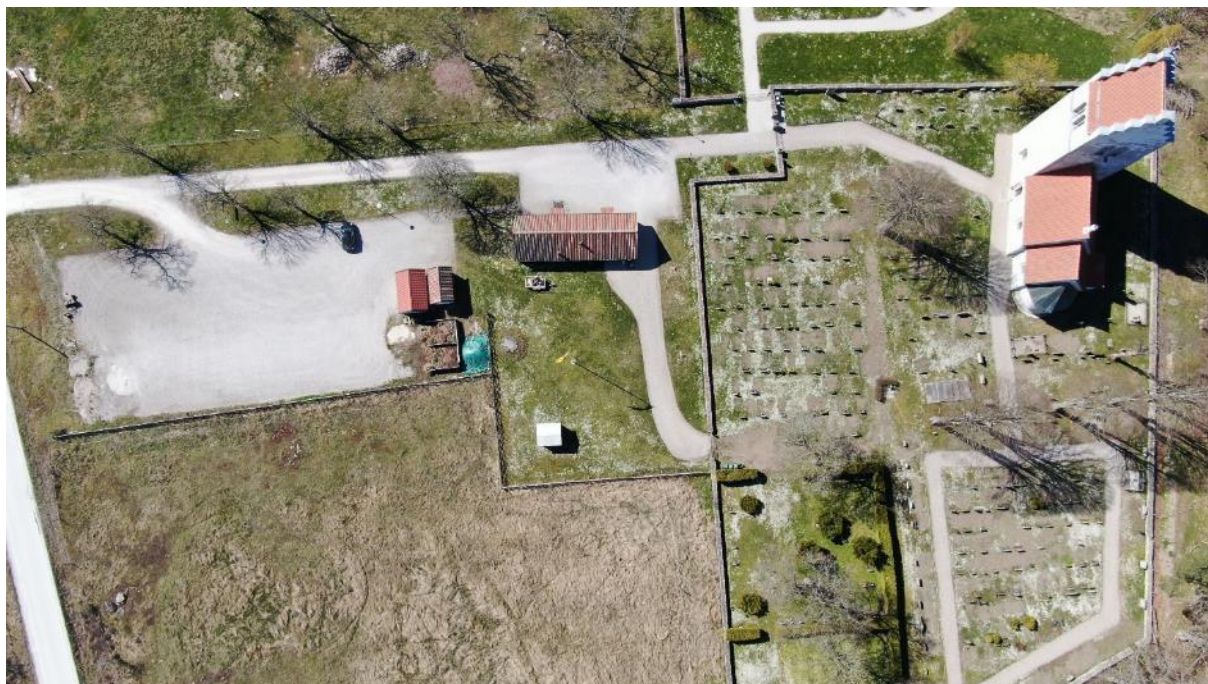
Marken är gräsbevuxen. Kyrkogården omges av en kallmurad kalkstensmur, i sydvästra vinkeln är den försedd med täckhällar. Kyrkogården har fyra ingångar. Huvudentrén ligger i dess sydvästra hörn. Den har pargrindar av järn mellan stenstolpar samt en mindre ingångsgrind av liknande utseende som pargrinden. De tre övriga ingångarna ligger i söder, öster och väster, och är också försedda med järngrindar. De mindre ingångarna i väster och öster har grindar med järnstolpar. Ingången i sydost flankeras av stolpar i järn.

Från huvudentrén i sydväst leder en grusgång fram till kyrkan och vidare längs dess södra fasad in på den östra delen av kyrkogården. På kyrkogården finns ett antal belysningsstolpar, varav en är försedd med en spotlight riktad mot kyrkobyggnaden som fasadbelysning.

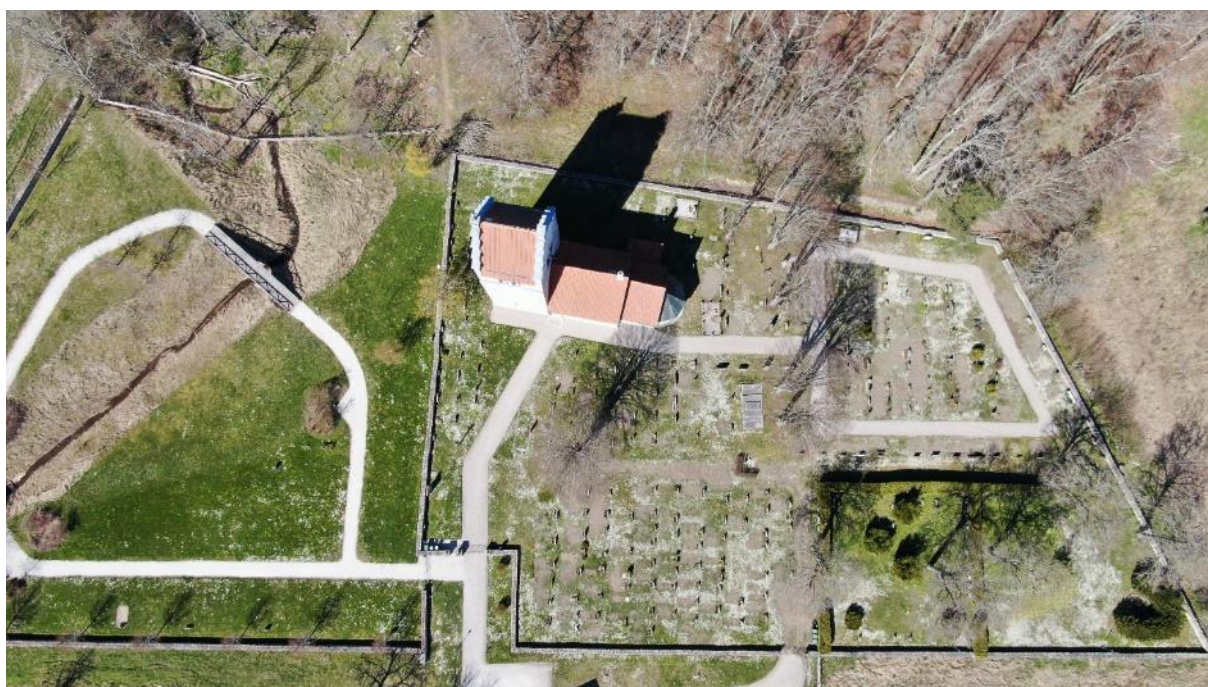
På den äldre kyrkogården finns lindar, hästkastanjer och tujor planterade. På den yngre delen är skogslönn, ek, aspar och tujor planterade. Den äldre kyrkogården avgränsas av fem lindar mot öster vilket är en del av en tidigare trädkrans. I övrigt finns här en äldre hästkastanj i väster, och en lind i söder. Den yngre delen i öster är anlagd kring en grusad gång. I den senast delen i söder saknas gångar. Kyrkogårdens entré är omgiven av planteringar med buskar och rosenrabatter.

På kyrkogården finns enstaka grusgravar. Störst variation på gravvårdar finns på den äldre delen av kyrkogården. Norr om kyrkan finns endast ett någon enstaka grav. Sydost om kyrkan finns en minneslund, anlagd 1995. Den markeras av en häck med rosor. I anslutning till minneslunden finns planteringar med häckar med tuja, några idegranar och ett par äldre skogslönnar. I lundens hörn finns en rund damm med fontän och en parkbänk, en häck av idegran.

I väster finns en ängskyrkogård, anlagd 2000. Vid ingången finns en järngrind med stolpar av järn. Ängskyrkogården omfattar ett större gräsbevuxet område med gångar, broar och en liten å. Det finns enstaka busk- och trädplanteringar.

Västerhejde kyrka fotograferad från ovan 2020. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Västerhejde kyrka fotograferad från ovan 2020. Till vänster om kyrkan syns ängskyrkogården. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Huvudingången från söder med omgivande murar. Foto ES 2020.

Den östra muren. Foto ES 2020.

Den västra muren. Foto ES 2020.

Huvudingången med två grindar. Foto ES 2020.

Pargrind i järn vid ingången från sydost. Foto ES 2020.

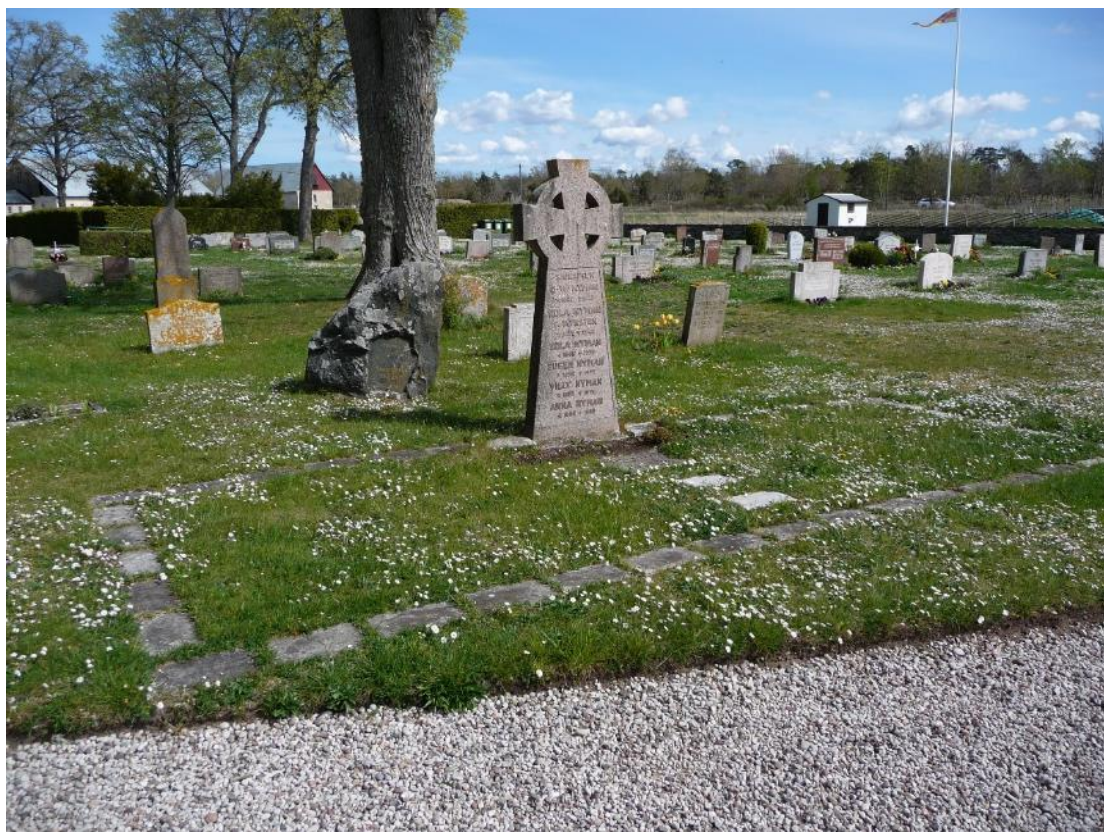
Ingången i öster. Foto ES 2020.

Ingången i väster. Foto ES 2020.

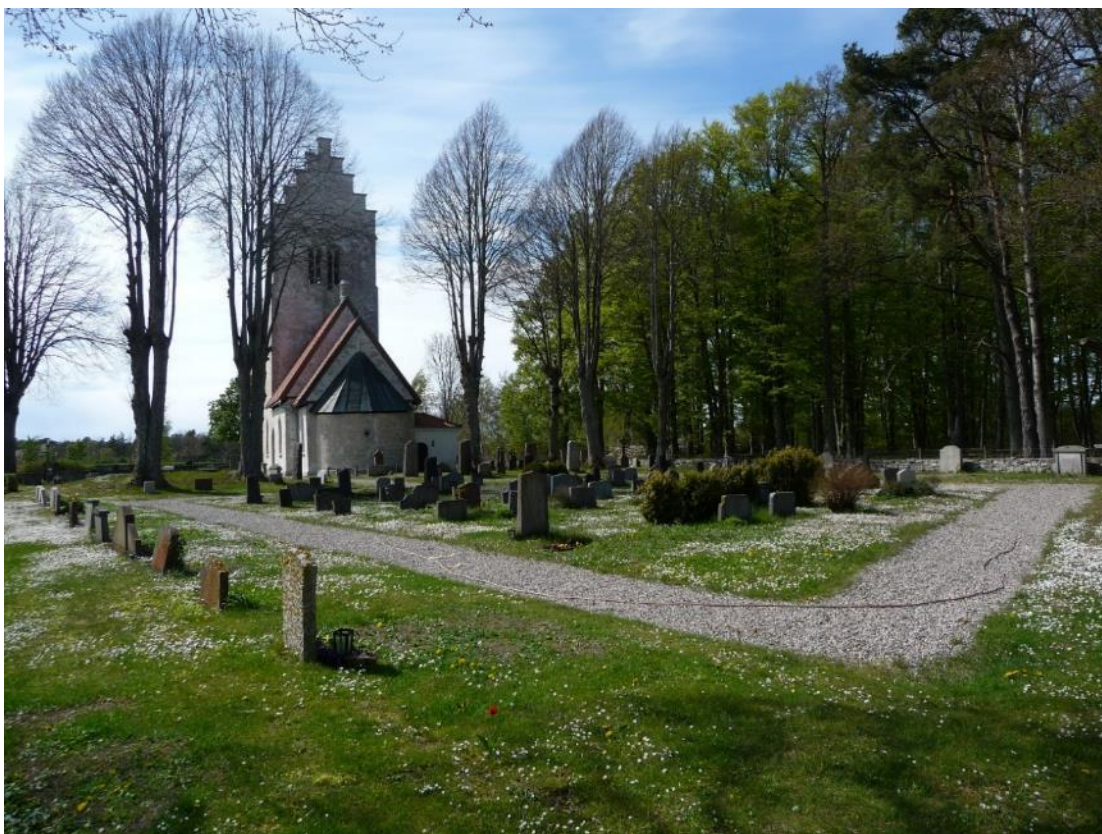
Huvudgången in till kyrkan är liksom övriga gångar grusbelagd. Foto ES 2020.

Den södra delen av kyrkogården närmast kyrkan. Foto ES 2020.

Den utvidgade södra delen av kyrkogården. Här finns genomgående låga gravvårdar. Foto ES 2020.

Den utvidgade östra delen av kyrkogården med en grusad gång i en närmast rektangulär utsträckning. Foto ES 2020.

Den sydöstra delen av den utvidgade kyrkogården, där en del av området ätr omgivet av en häck med tujs. Här finns några idegranar. Foto ES 2020.

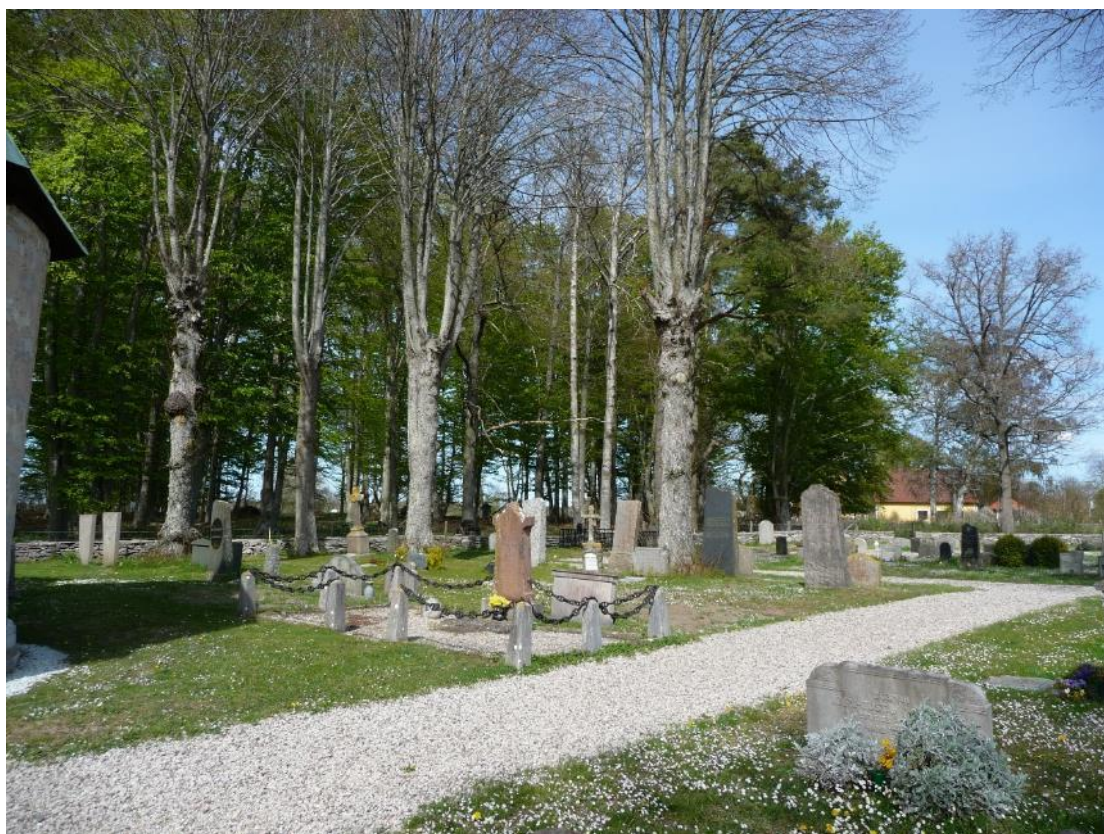
I det sydöstra hörnet finns en minneslund, anlagd 1995. Foto ES 2020.

Liten stensättning med plantering vid minneslunden. Foto ES 2020.

Den östra delen av den yngre kyrkogården. Foto ES 2020.

Den östra delen av den äldre kyrkogården med flera högresta gravvårdar. Foto ES 2020.

Den nordöstra delen av den yngre kyrkogården. Foto ES 2020.

Norr om kyrkan finns enstaka gravar. Foto ES 2020.

Mot kyrkan står gravvårdar lutade. Till vänster en gravvård från medeltiden. Foto ES 2020.

Den västra delen av kyrkogården. Foto ES 2020.

Medeltida gravvård vid den västra muren med inskriften: "Här ligger Gairvald i Bjärs och hans hustru. Foto ES 2020.

Lågt stående gravvård i natursten från 1923. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2020.

Liggande kalkstenshäll från omkring 1900. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2020.

Stor grusgrav med stenram och kätting uppburen av åtta kalkstenspelare från 1909. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2020.

Västerhejde nya kyrkogård

Väster om kyrkan ligger ”Västerhejde nya kyrkogård”, ett ängsområde anlagt 2000. Foto ES 2020.

En grusad gång löper genom området som omges av en mur och trädrader i väster och söder. Foto ES 2020.

Den centrala delen av ängskyrkogården. På enstaka ställen finns planterad prydnadsträd och buskar. Foto ES 2020.

Genom området löper en å. foto ES 2020.

Ån korsas av en bro. Närmast planterade prydnadsväxter. Foto ES 2020

Kyrkobyggnaden

Kyrkans huvuddrag

Västerhejde kyrka kan tilldra sig uppmärksamhet genom det för Gotland ovanliga tornkrönet med trappgavlar. Utformningen är ett uttryck för 1800-talsromantikens intresse för historia i kombination med en rationell syn på att hushålla med virke i tider av brist på skog. Kyrkan är en liten romansk absidkyrka som genomgått många förändringar under 1800- och 1900-talet, även om murverket utom 1800-talssakristian, trappgavlarna och fönstren är det medeltida. De stora fönstren är dock enhetligt formade och placerade utifrån de krav på symmetri och jämn rytm som präglar 1800-talets nyklassicistiska kyrkor. Ett utmärkande drag har varit gåvor kyrkan fått av prinsessan Eugénie, vars sommarresidens Fridhem ligger i socknen, och från andra gåvogivare till inredning och bilder i kyrkorummet. Socknen var fattig under 1800-talet och planer fanns på att ta kyrkan ur bruk, så som skedde med Träkumla. I dag präglas den av läget på nära pendlaravstånd till Visby i en växande bygd. Även i äldre tid har närheten till Visby och att socknen haft några större och inflytelserika gårdar kunnat avspeglar sig i kyrkans underhåll och utsmyckning. Dessa förutsättningar gör att kyrkan hör till dem som har större likheter med kyrkor på fastlandet än många andra kyrkor. Långhus och absidkor byggdes under 1200-talets början, tornet tillkom vid seklets mitt. Medeltida utsmyckning och inventarier är få och desto fler är från 1800- och 1900-talet.

Exteriör från sydöst. Foto JL 2018.

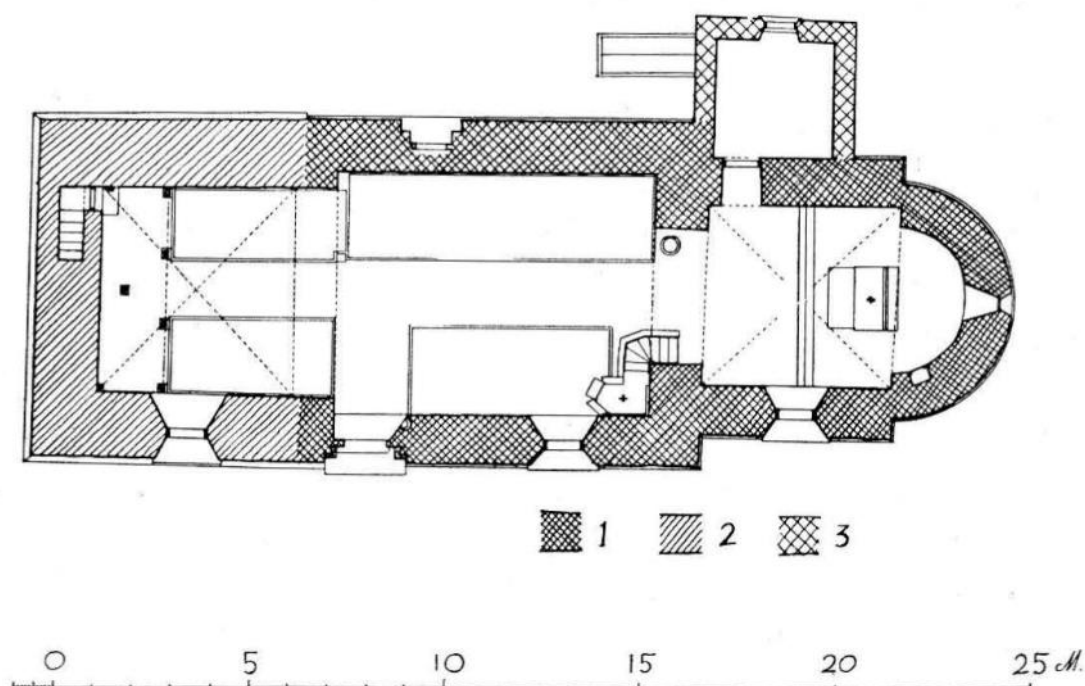
Exteriör från nordöst. Foto JL 2018.

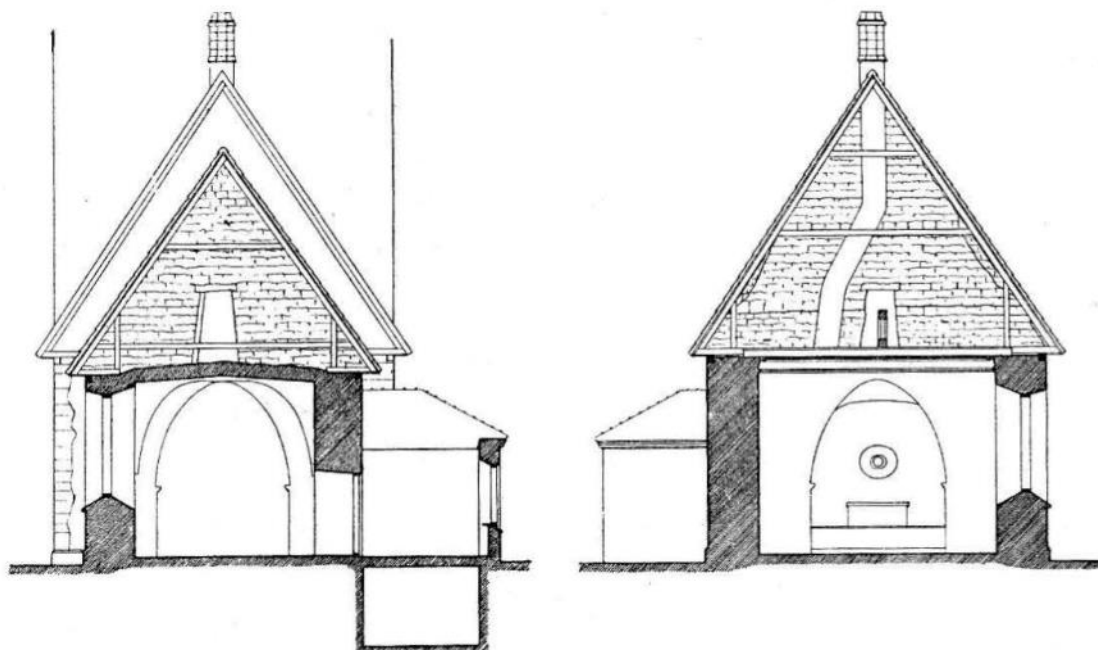
Exteriör från sydväst och söder. Foto JL 2020.

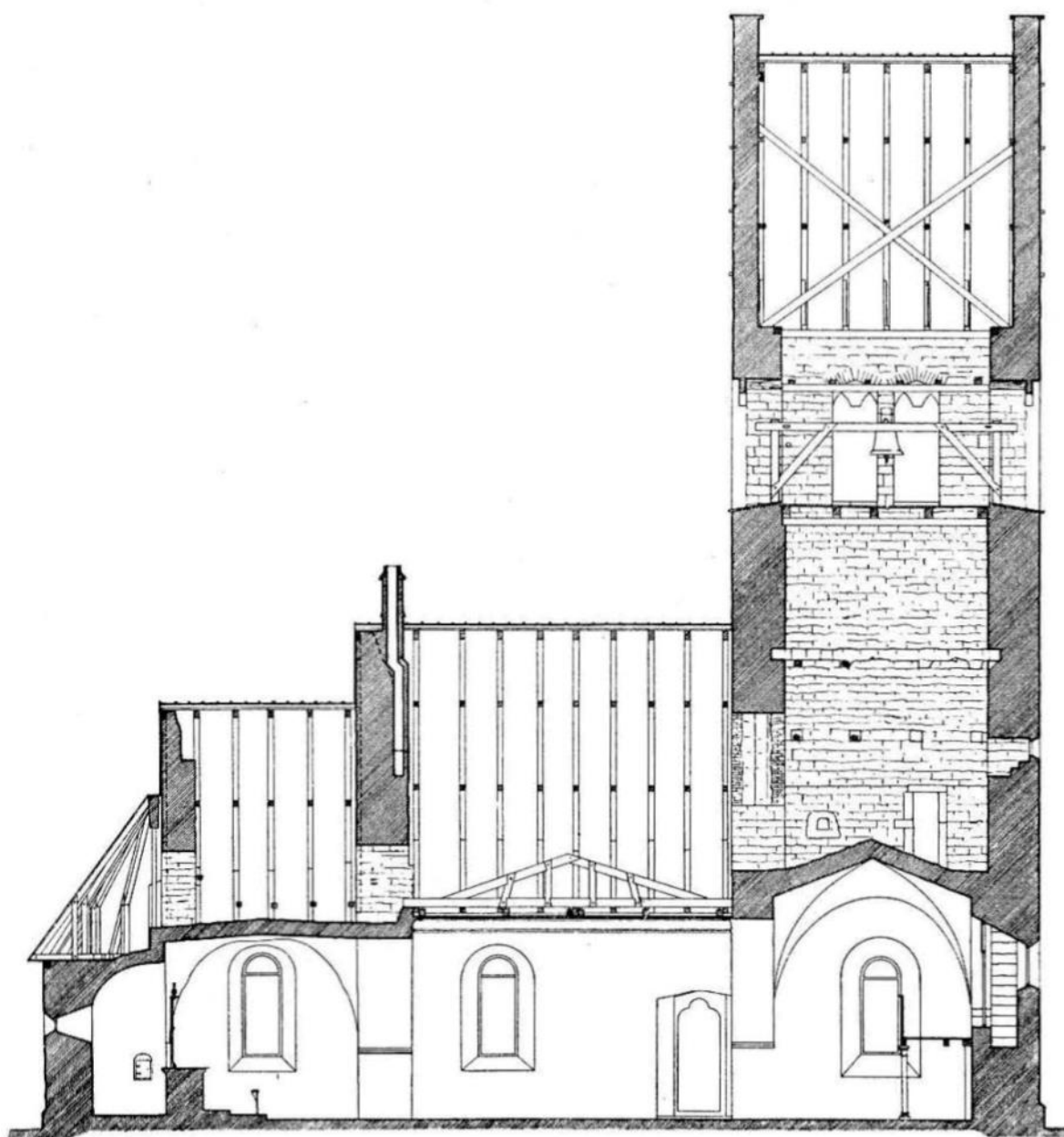
Exteriör från sydväst. Foto JL 2018.

Plan. Uppmätning av H. Du Rietz ca 1940. Efter Sveriges Kyrkor, Gotland band III, volym 54 (1942). Byggnadsperioderna avser 1: 1200-talets början. – 2. 1200-talets mitt. – 3. 1880-talet. Det närmare läget för gränsen mellan långhusets och tornets murar oklar. Nordportalens igenmurning är ett senare tillskott och den igenmurade korportalen är inte markerad. Sakristian fick en ingång i öster 1986.

Tvärsektioner av koret mot väster och långhuset mot öster. Uppmätning Bo Lindwall 1939. Efter Sveriges Kyrkor, Gotland band III, volym 54 (1942). Rökkanalen till skorstenen är senare avlägsnad.

Längdsektion mot söder. Uppmätning Bo Lindwall 1939. Efter Sveriges Kyrkor, Gotland band III, volym 54 (1942). Ett betongbjälklag göts under klockvåningen 1965-67. Golv lades över tornets valv och en vägg sattes i öppningen mellan tornet och långhusvinden.

Byggnadshistorik

Ingenting är känt om äldre kyrkor på platsen och några äldre inventarier är inte kända. Den medeltida dopfunten, som annars brukar kunna vara kyrkans äldsta föremål och vittna om en äldre byggnad på platsen, är från 1200-talet mitt eller senare och yngre än den nuvarande kyrkans äldsta delar. Det är dock inte orimligt att anta att även Västerhejde haft en äldre kyrka, rimligen av trä, under 1100-talet så som ofta varit fallet samt att den nuvarande kyrkan inte var den första anläggningen utan åtminstone föregått av en enklare, men det kan inte heller tas för givet.

Kyrkans långhus, kor och absid uppfördes i ett sammanhang i början av 1200-talet. Koret försågs med ett romerskt kryssvalv med horisontella hjässlinjer, absiden med ett hjälmvalv medan långhuset ännu inte försetts med valv. Korets och absidens valv liksom triumfbågen, med dess ovanliga form, har ommurats vid olika tillfällen till följd av sättningar i konstruktionen. Bågöppningen är säkerligen höjd och kanske breddad. Anfangsstenen har samma profil som i tornbågen så den skulle kunna ha breddats vid tornets byggnadstid. Kvar från byggnadstiden är absidens lilla runda östfönster samt södra långhusportalen och omfattningen till långhusets nordportal. Spår i korets södra mur syns efter den på 1850-talet borttagna korportalen.

Vid 1200-talets mitt uppfördes tornet. Långhusets västgavel revs, i den mån den hade färdigställts. Tornet gjordes lika brett som långhuset och förenades med detta genom en bred och hög tornbåge. Tornets bottenvåning välvdes och sannolikt torde planen varit att även slå valv över långhuset för att ytterligare binda ihop dem till ett sammanhängande rum. Tornet försågs inte med någon egen portal, men ett fönster i väster genom vilket murtrappan passerar. Möjligen kan dess funktion som utgång till en grund läktare i väster, som nu, hört till den ursprungliga planen. Tornet hade från början horisontellt avslutade murar, sannolikt med en spetsig huv av det slag som varit vanligt på Gotland och som det har på avbildningar från före 1800-talets mitt.

Vad gäller kyrkans senare öden under medeltiden är inget känt. Man kan spekulera över varför den inte genomgick de ombyggnader och förstoringar som många andra kyrkor gjorde, eller varför långhuset aldrig fick valv. Emellertid visar de ojämna formerna i valven i kor och absid att rörelser uppstått i murarna och att förutsättningar för hållfasta valv inte var de bästa. Medan kyrkor som Mästerby, Vall och Eskelhem fick valv över långhuset i samband med tornbygge vid samma tid kom långhuset i Akebäck att behålla sitt träinnertak på samma sätt vid tornets tillkomst.

Vid något tillfälle tycks eldsvåda ha drabbat kyrkan, åtminstone tornets övre del. I klockvåningens murar finns kvarsittande ställningsvirken som förefaller avbrända. Murarna visar dock i övrigt inte några tydliga tecken på att ha eldhärjats och takstolen över långhuset kan möjligen ha kvar medeltida delar. Om tornet skadats av brand var det före 1600-talets mitt, då klockan kom till, vilken är placerad i en ålderdomlig klockstol, kanske från slutet av 1600-talet. Eldsvåda skulle kunna förklara avsaknaden av medeltida föremål och målningar i kyrkan, men de kan också ha bytts ut genom de donationer kyrkan verkar ha fått och vid de många upprustningar kyrkan genomgått.

Som i många andra Gotlandskyrkor går det att följa utvecklingen tydligare från 1600-talets mitt och senare del. På några årtionden under 1600-talets andra hälft får kyrkan ny altarpupp, predikstol, dopfunt, bänkinredning, läktare, klocka och målade väggdekorer, sannolikt också takmålningar. Med undantag för målningarna finns inredningen kvar, vad gäller bänkarna delvis

som rekonstruktion. Predikstolen och dopfunten var gåvor av domaren Oluf Lundsberg. Bakom mycket av utsmyckningar och bemålningar stod Johan Bartsch. Möjligen var det också nu som det rektangulära långhusfönster tillkom, som Johannes Pihl avbildade 1726, och som säkerligen ersatte ett litet romanskt fönster.

Också som karaktäristiskt för gotländska kyrkor är att nummertavla och altarskrank tillkommer. Det senare kan tyda på att ett korskrank avlägsnats, kanske tillkommet vid 1600-talets nyinredning. Av betydelse för exteriören var att faltaket på kor och långhus byttes mot tegeltak 1706 på bekostnad av landshövding baron Gustaf Adolf von der Osten genant Sacken, ett takmaterial som Pihl noterat i sin teckning några år senare. Teckningen från 1726 anger också att absiden fortfarande hade bräddtak samt koret och tornet fönster med välvd form, medan de i en ritning från 1800-talets mitt alla hade rektangulär form, ritningen är dock något schematisk. Ljudgluggarna är felritade och fönstret i väster saknas.

Nästa mer omfattande åtgärder skedde på 1850-talet. År 1844 hade stenar fallit ner i koret och 1853 diskuterades om kyrkan skulle överges istället för att repareras, det öde som några år senare istället drabbade Träkumla. Istället reparerades kyrkan. Stora delar av koret och absiden murades om, vilket ojämnheter i till exempel tribunbågen till absiden vittnar om. Korportalen sattes igen och ersattes av ett stort fönster. Lika stora fönster togs även upp i långhuset och tornet, placerade symmetriskt utifrån långhusets sydportal. Innertaket av trä, som tidigare varit målat i olika färger, gipsades och försågs med taklist. Prinsessan Eugénie skänkte en orgel och två oljemålningar. Den mest påtagliga yttre förändringen var att tornhuven ersattes av ett nytt tornkrön med sadeltak och trappgavlar. Formen har uppmärksamats inte minst för att den gärna associeras till kyrkor i Skåne och Danmark mera än kyrkor på Gotland. Ett gotländskt drag är dock att sadeltaket är lagt i öst-västlig riktning, som på Gothem och Hamra, och inte i nord-sydlig som i Skåne. Utformningen har tillskrivits Carl Georg Brunius och Fredrik Wilhelm Scholander, men är troligen ett mer lokalt taget initiativ. Det kan ses som ett led i att många spetsiga tornhuvar ersattes av lägre, som krävde mindre virke och underhåll, under sent 1700-tal och tidigt 1800-tal, oftast som klassicistiska lanterniner. Medan förändringen av Västerhejdes fönster och innertak visar klassicistiska former har dock tornhuven tydligare anknytning till medeltida motiv. Med murade gavlar och tegeltak kunde virkesåtgången minskas radikalt mot den tidigare tornhuven.

Ytterligare förändringar skedde på 1880-talet och kring sekelskiftet 1900. En sakristia uppfördes på norra sidan efter ritningar, bearbetade av arkitekten Ferdinand Boberg ca 1885. Tegeltaken på långhus och kor ersattes med galvaniserad plåt och kamin anskaffades som ställdes i långhusets nordöstra hörn med rökanal upp till en skorsten på långhusgaveln. Den slutna bänkinredningen ersattes av öppna bänkar. Dessa förändringar kom snart att uppfattas som negativa för upplevelsen av kyrkorummet. Under 1930-talet togs initiativ till att öka rummets konstnärliga och kulturhistoriska uttryck. Korfönstret försågs med en glasmålning och långhusets fönster med mönstrat och färgat glas. Inredningens måleri konserverades av Carl Wilhelm Pettersson 1932. År 1936 ersattes den öppna bänkinredningen från 1800-talets senare del av en ny, skapad av delar till den borttagna slutna bänkinredningen, vilka hade förvarats uppe i tornet, efter förslag av arkitekt Erik Fant. Kyrkorummet genomgick en mer samlad restaurering 1956 varvid putsen på träinnertaket togs ner och taket målades utifrån bevarade spår från 1600-talet av Curt Wiberg. 1960 försågs ljudgluggarna med kolonnetter. 1965–67 genomfördes en yttre restaurering av exteriör och vindar efter förslag av ingenjör Ingmar Holmström. Plåttaken ersattes av tegel. Armerad betong användes för att förstärka korgaveln och som bjälklag under klockvåningen.

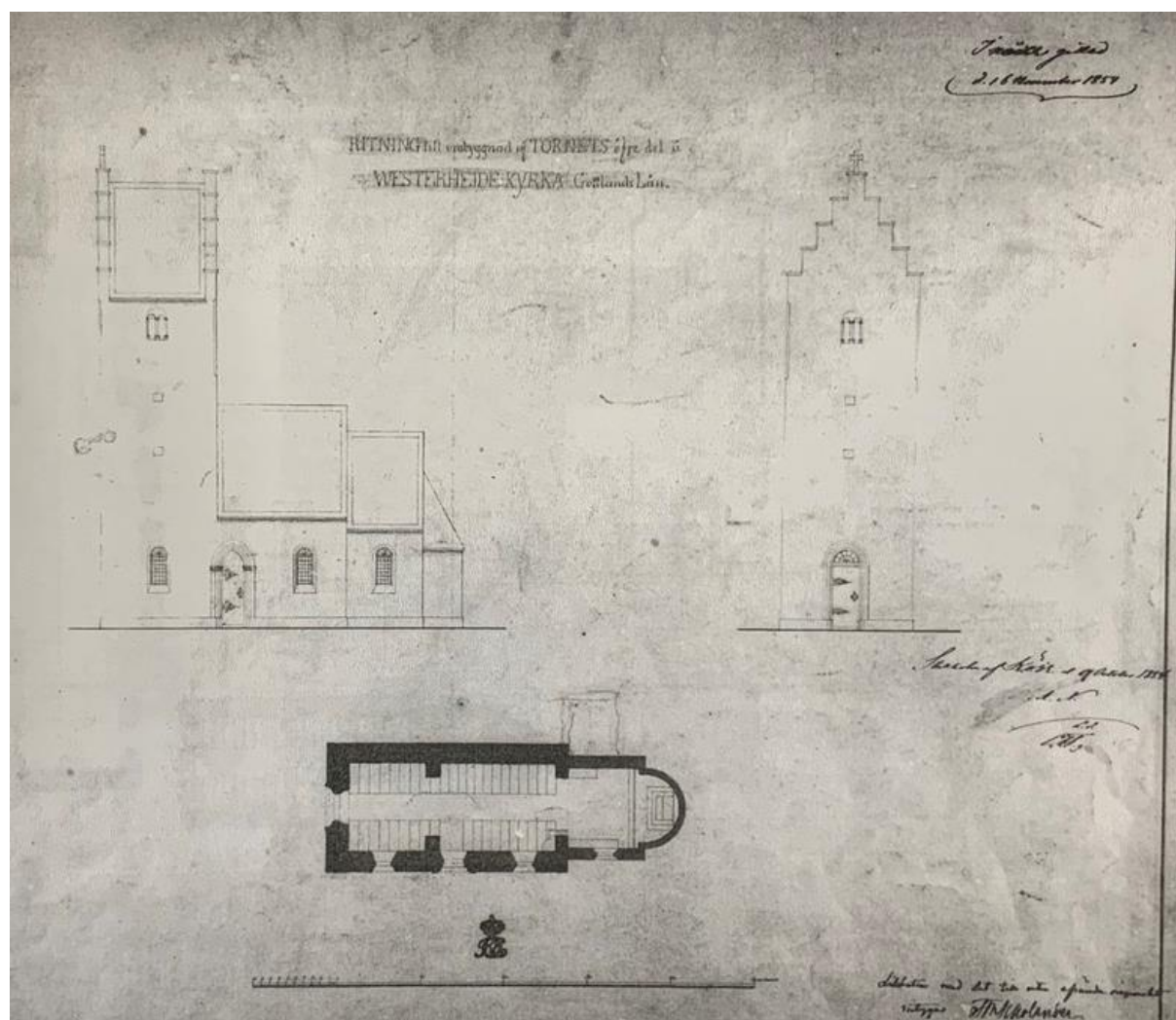

Exteriör från söder. Teckning av Johannes Pihl 1726, i *Analecta* Efter Svensson 2008.

Teckningen är summarisk men ger ändå information om att tornet kröntes av en spetsig huv, att kor och långhus hade tegeltak, absiden bräddtak, samt att långhuset fått ett rektangulärt fönster medan koret och tornet hade rundbågiga (eller spetsbågiga) fönster åt söder. Mindre vikt bör läggas vid att murskarven mellan torn och långhus har lyfts fram medan sprången mellan långhus, kor och absid saknas samt att korfönstret placerats till vänster om den ännu bevarade korportalen. Spår i murverket visar att placeringen varit mer traditionell med fönstret till höger.

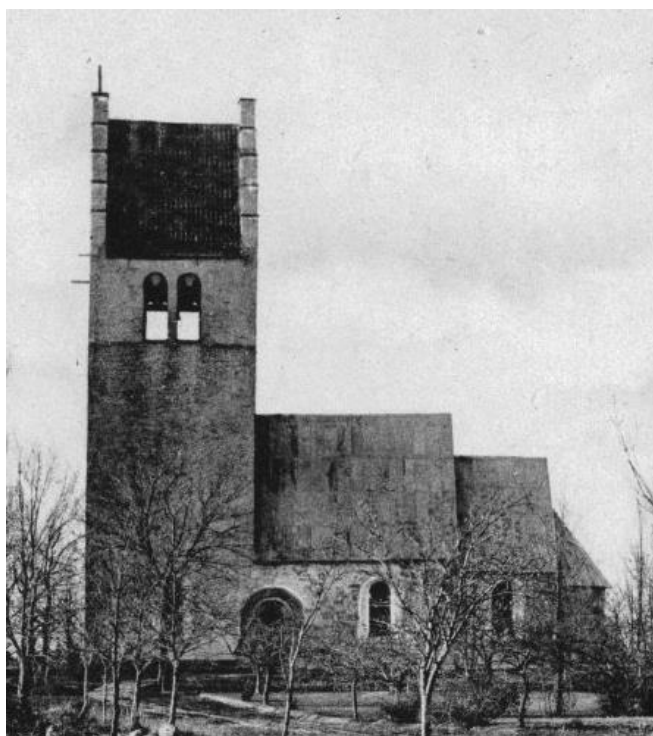
Kyrkans fasader mot väster och söder. Uppmätning 1854. ATA, Carl Georg Brunius samling. Uppmätningen visar att kyrkan hade spetsig tornhuv och att koret hade portal, på den plats där den igenmurade portalen framträder i murverket. Inte bara långhuset, utan nu (till skillnad från i Pihls teckning) även koret och tornet har fått rektangulära fönster. Samtidigt visar teckningen felaktigheter vilket gör att den inte är helt pålitlig i detaljer. Ljudgluggarna anges som enkla, inte parställda. Listen och avtrappningen under ljudgluggarna är markerad i hörnen, men inte tvärs över tornet. Fönstret åt väster saknas och långhusportalen saknar den karakteristiska klöverbladsbågen. Varför ritningen fanns i Brunius ägo är oklart. Det är sannolikt en avritning av en uppmättningsritning som legat till grund för den ritning som fastställdes för tornkrönets ombyggnad, eftersom de felritade ljudgluggarna m.m. återges även där.

Ritning till nytt tornkrön 1854. ATA, K-byråns ritningskopior. Fredrik Wilhelm Scholander har intygat kopians likhet med originalet och har troligen gjort ritningen, men sannolikt utifrån någon annans förslag.

Exteriör från söder, troligen början av 1890-talet. Foto Olof Sörling. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Exteriör från söder omkring 1900. Äldre vykort. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Långhusets och korets södra fasader. Det igensatta fönstret i södra korfasaden öster om det nuvarande, förefaller ha varit rundbågigt, inte rektangulärt. Foto Johnny Roosval, troligen ca 1905–10. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Exteriör från sydväst, troligen omkring 1910. Foto i RAÄ, Kulturmiljöbild.

Nulägesbeskrivning

Exteriör

Kyrka är byggd i tuktad kalksten med huggen kalksten i portaler, socklar och hörnkedjor samt i äldre fönsteromfattningar. Murarna täcks av tunn puts som till viss del, som på absiden, endast består av fogstrykning. Yttertaken täcks av tegel utom på absiden som har plåttak. Socklarna, med enkel skråkant, har samma höjd utom på tornet. Portalerna har huggna omfattningar, betydligt rikare på långhusets södra sida än portalen på den norra. Medeltida fönsteröppningar, i absidens östra mur och tornets västra, är huggna ur endast få stenblock.

Exteriör från sydöst. Foto JL 2020.

Exteriör från öster och nordöst. Foto JL 2020.

Exteriör från nordöst. Foto JL 2020.

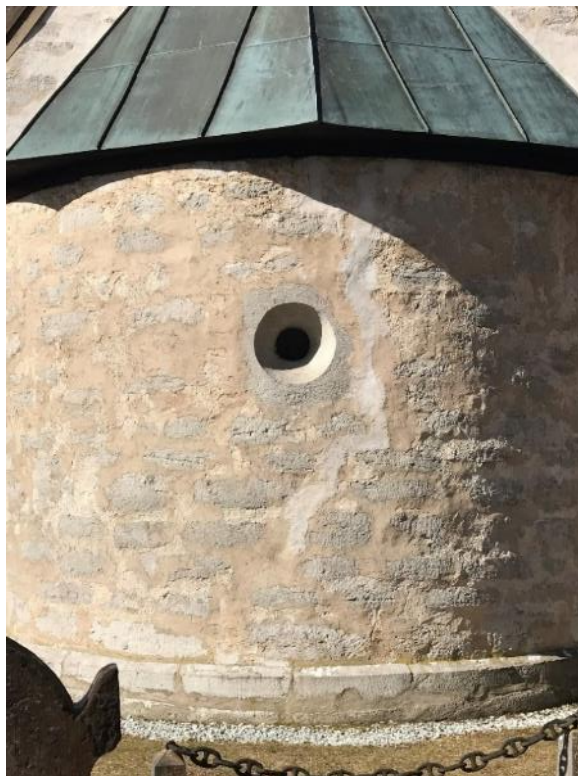
Korets sydfasad. Foto JL 2020.

Långhusets och korets socklar, till höger korets och absidens socklar. Foto JL 2020.

Absiden från sydöst och öster. Foto JL 2018.

Absidens rundfönster från öster. Till höger absidens sockel. Sockelstenarna har en något snävare radie än absiden. Foto JL 2018.

Absidens rundfönster från öster. Foto JL 2020.

Södra långhusportalen. Foto JL 2020.

Norra långhusportalen. Till höger gränsen mellan långhus och torn i nordfasaden. Foto JL 2020.

Långhusets norra fasad. Foto JL 2020.

Tornets respektive långhusets södra fönster. Foto JL 2020.

Tornets nedre del från sydväst. Foto JL 2020.

Tornet från väster och dess nedre del från nordväst. Foto JL 2020.

Norra sidans ljudgluggar. Foto Pär Malmros 2020, Visby stift.

Västra trappgaveln. Foto Pär Malmros 2020, Visby stift.

Tornets västra fönster samt tornkrönet från sydöst. Foto JL 2020 respektive 2018.

Sakristian från nordöst och nordväst, byggde efter ritningar av Ferdinand Boberg 1881. Dörren togs upp 1986. Foto JL 2020 respektive 2018.

Pannrum under sakristian, nedgång och interiör. Foto Rebecka Svensson 2006, Visby stift.

Interiör

Invändigt täcks murarna av puts utan synliga rester av muralmålningar. Långhuset innertak av trä fick målningar på 1950-talet då panelen återställdes efter att ha varit överputsad. Golvet är av trä. Triumfbågen har en ovanlig parabelform till följd av olika ombyggnader. Absidens tribunbåge och korets kryssvalv är av samma skäl oregelbundna. Glasmålningen i korets stora fönster dämpar ljuset kring altaret. Läktaren och orgelfasaden i väster utgör en reslig fond i rummets bakre del. På undersidan av läktaren finns 1600-talsmåleri i behåll som möjligen kan ge en bild av dekor som funnits även på delar av murarna och eventuellt inne i bänkkvarteren. Sakristian på korets norra sida utgör ett litet rum med plant, putsat innertak – så som även gällde långhustaket vid sakristians byggnadstid – samt ett stort rundbågigt fönster åt norr samt en 1986 upptagen rundbågig ingång åt öster.

Uppgången till torn och vind ligger i tornrummets nordvästra hörn. Trappan löper i tornets västra mur och passerar genom västfönstrets innersmyg. Öppningen mot rummet tillstängs av en trävägg med dörr ut mot orgelläktaren, men har ursprungligen varit helt öppen mot kyrkorummet. Murtrappan fortsätter runt hörnet innan den når våningen ovanför tornvalvet. Tornets första övervåning utgör ett högt rum med spår av en eller två tidigare mellanvåningar. Utöver murverket och en bjälke saknas äldre ytmaterial. Rummet präglas av ett sparsmakat modernistiskt formspråk med plant trägolv av tryckimpregnerat virke som täcker valvet och ett högt beläget betongbjälklag som tak. Öppningen mot långhusvinden är bred och har rakt spetsig avtäckning, men utan bärande bjälkar. Den tillsluts av en tunn putsad vägg med blå metalledörr. I rummets södra mur finns en nisch med liten öppning, uthuggen ur ett block, som framstår som en gömma av något slag. Tomma horisontella skårar högre upp på alla murarna är troligen spår av inmurade ankarbjälkar. Klockvåningen har en klockstol vars äldre trä kontrasterar mot däckets och inbyggnader i metall. I några av de runda bjälkhålen vid sidan av ljudgluggarna, sannolikt för ställningsvirke, finns avbrända trästycken. Ljudgluggarnas kolonnetter saknades till 1960. Ett träbjälklag avskiljer en våning ovanför klockrummet, vilken utgör vind under torntaket och mellan de murade gavlarna. De murade gavlarna är utförda av tunna kalkstenshällar som skiljer sig från de kraftiga blocken i tornets tidigare murkrön, från vilka tornets takfall och gavlar reser sig. Kraftiga runda, snedställda stockar stabiliserar gavlarna.

Långhusets takstol förefaller ålderdomlig och kontrasterar mot det i övrigt rikligt förekommande nya virket i takpanel och bryggor. Över innertaket vilar en längsgående bockkonstruktion i öst-västlig riktning. Muren mellan kor- och absidvindarna bär spår av många lagningar och uppvisar ännu sprickor. Den är delvis putsad, sannolikt som en följd av tidigare lagningar, och stöds från absidvinden av en kraftig betongklack.

Interiör mot öster. Foto JL 2020.

Interiör mot öster. Till höger interiör mot nordöst från läktaren. Foto JL 2020.

Interiör mot öster med öppna innerfönster. Foto Rebecka Svensson 2006, Visby stift.

Interiör av långhuset mot sydöst från läktaren och mot väster. Foto JL 2020.

Interiör mot väster. Foto JL 2020.

Interiör av koret mot öster. Foto JL 2020.

Interiör av koret mot öster och korvalvet sett mot nordväst. Foto JL 2020.

Interiör av koret mot nordväst och mot norr. Foto JL 2020.

Absiden och rundfönstret. Foto JL 2020.

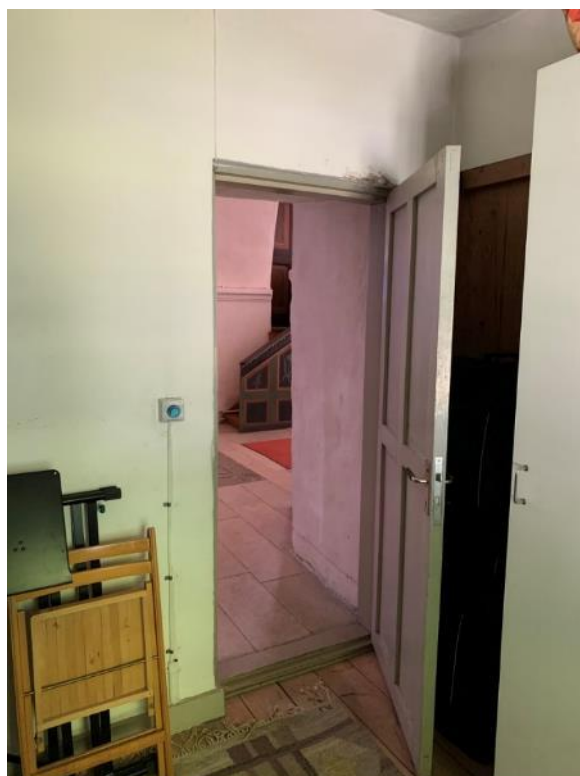

Interiör av koret mot söder med den igensatta korportalen, det igensatta fönstret samt glasmålningen från 1932. Foto JL 2020.

Sakristieingången samt interiör av sakristian mot norr. Foto JL 2020.

Interiör av sakristian mot sydöst och mot söder. Foto JL 2020.

Långhusets innertak med målningar från 1956 efter spår av 1600-talsmålningar. Foto JL 2020.

Långhusets fönster med färgat glas från 1932. Till höger tornets valv. Foto JL 2020.

Tornbågens anfang mot i söder och norr. Foto JL 2020.

Öppning från torntrappan till läktaren i västfönstrets innersmyg. Foto JL 2020.

Västfönstret inifrån samt trappan i västra muren sedd nedåt mot väster. Foto JL 2020.

Trappan sedd uppåt mot söder i västra muren samt mot öster i södra. Foto JL 2020.

Nisch i tornets södra mur i tornets första övervåning. Till höger nischen sedd inuti mot öster. Foto JL 2020.

Tornets första övervåning mot söder. Till vänster nischen, till höger trappans mynning. Foto JL 2020.

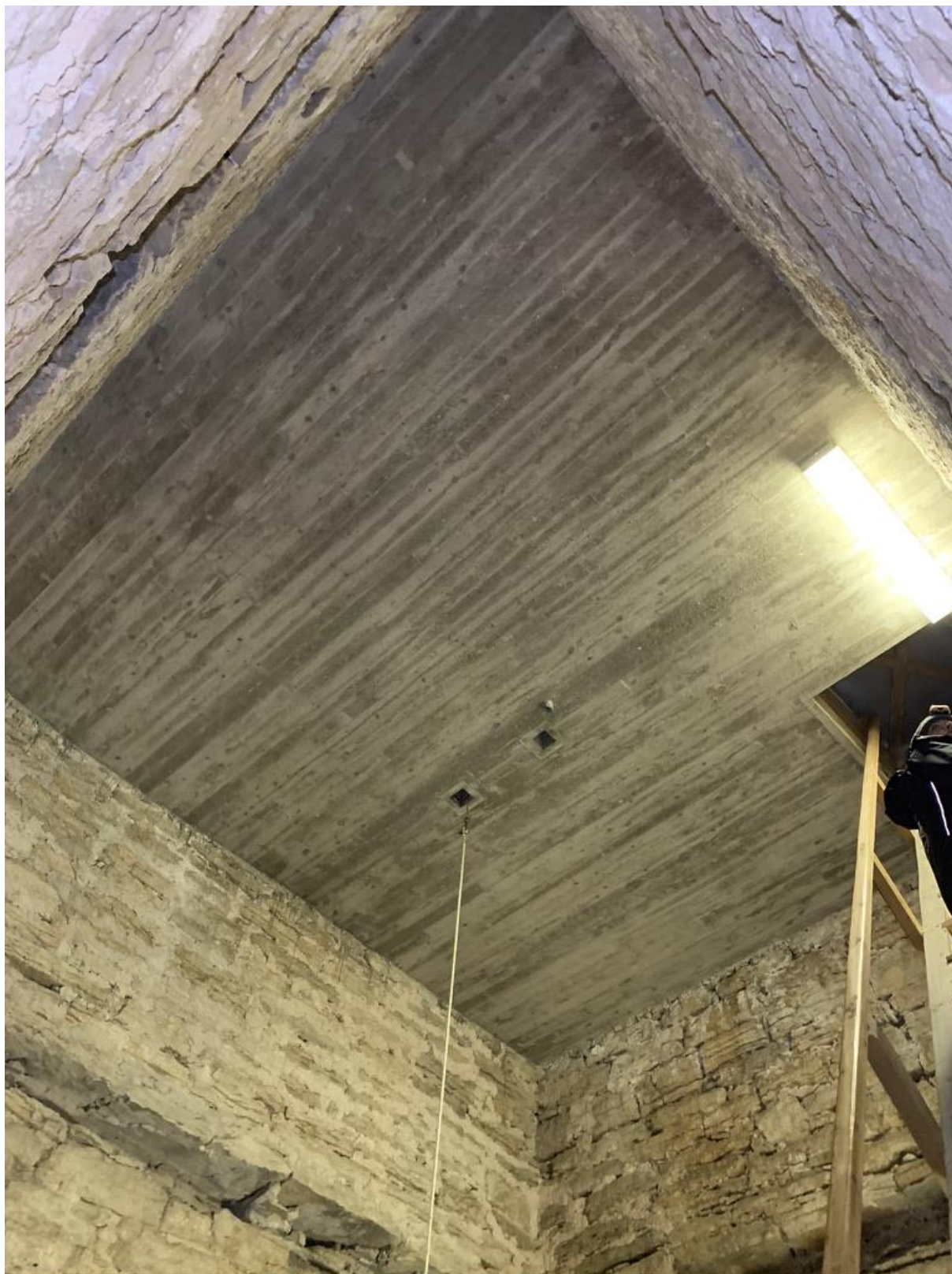

Tornets första övervåning mot öster och mot nordväst. Foto JL 2020.

Tornets första övervåning mot sydväst och nedåt mot sydöst. Foto JL 2020.

Bjälklag av betong mellan första övervåningen och klockvåningen sett uppåt mot sydöst. Foto JL 2020.

Klockvåningen. Foto JL 2020.

Ljudgluggar mot söder och bränt trä i klockvåningens murar. Foto JL 2020.

Vindsvåningen innanför sadeltaket på tornet. Foto JL 2020.

Vindsvåningen innanför sadeltaket på tornet, sedd mot sydöst. Foto JL 2020.

Långhusvinden mot öster. Foto JL 2020.

Långhusvinden mot väster. Foto JL 2020.

Korvinden mot sydväst. Foto JL 2020.

Absidens vind mot sydväst och mot väster. Foto JL 2020.

Fast inredning och inventarier

Altaret saknar de för medeltida altaren typiska nischerna på fram- och baksidan. Altaruppsatsen från 1682 av trä målades av Johan Bartsch. Väggsåpet, sakramentssåpet, i korets norra mur har dörrar från 1956, ritade av Olle Karth. På absidens södra sida finns en nisch för piscinan, vars dörrar togs bort 1956 och återskänktes till kyrkan 2002. Altarskranket tillkom omkring 1700. Predikstolen från 1600-talet med sin lite ovanliga form med väggpanel över hörn och utdraget ljudtak målades 1672 med stiliserade blomstermotiv. Bänkinredningen tillverkades 1936 med användande av bevarade skärmar från den bänkinredning som tagits bort i början av 1900-talet. Dessa konserverades och kompletterades. Bänkinredningen hade tillverkats under 1600-talet av Nils Snickare som 1689 gjorde läktaren. Läktaren målades 1696 av Abraham Beck.

Dopfunten skänktes 1681; skärmen med änglahuvudet daterad 1675. En medeltida dopfunt från 1200-talets mitt eller andra hälft med så kallad musselcuppa finns på Gotlands Fornsal. Den påträffades på 1850-talet begravd på kyrkogården och blev sedan trädgårdsprydnad innan den kom till museum. Ambon från 1993 ritades av arkitekt Birger Andersson. Nummertavlan är troligen från 1707. Orgelfasaden från början av 1900-talet högtidlighåller den orgel som skänktes av prinsessan Eugénie i mitten av 1800-talet, som också skänkte två målningar, den Det murade altaret har en medeltida altarskiva, medan altaret sannolikt är ommurat eftersom det ena av Fredrik Westin. Lillklockan göts 1659, den skänkta Storklockan 1940.

Altaret och altarupsatsen. Foto JL 2020.

Altare och altaruppsats. Till höger altaruppsatsens baksida. Foto JL 2020.

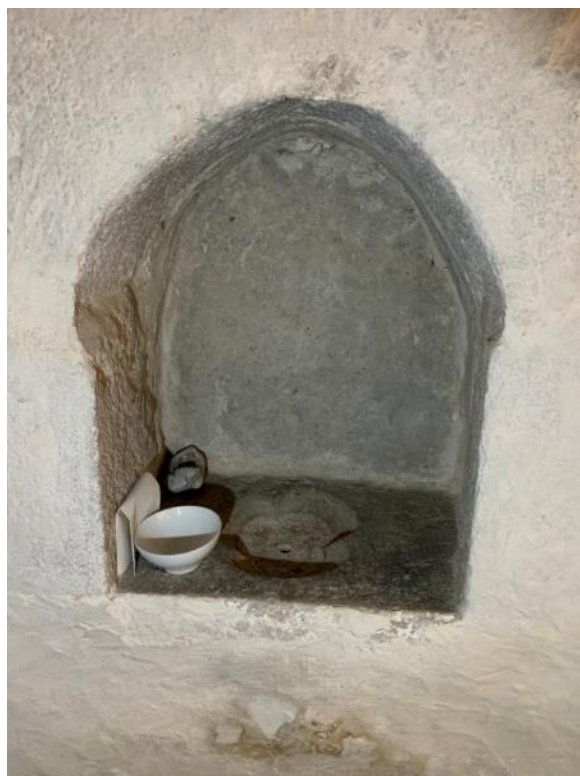
Altarets baksida. Foto JL 2020.

Altaret utan klädsel. Foto Danne Pe Pettersson 1997, Visby stift.

Altaruppsatsen, målad av Johan Bartsch 1682. Foto Danne Pe Pettersson 1997, Visby stift.

Sakramentskåp i koret med dörrar från 1956 och piscinanisch i absiden. Foto JL 2020.

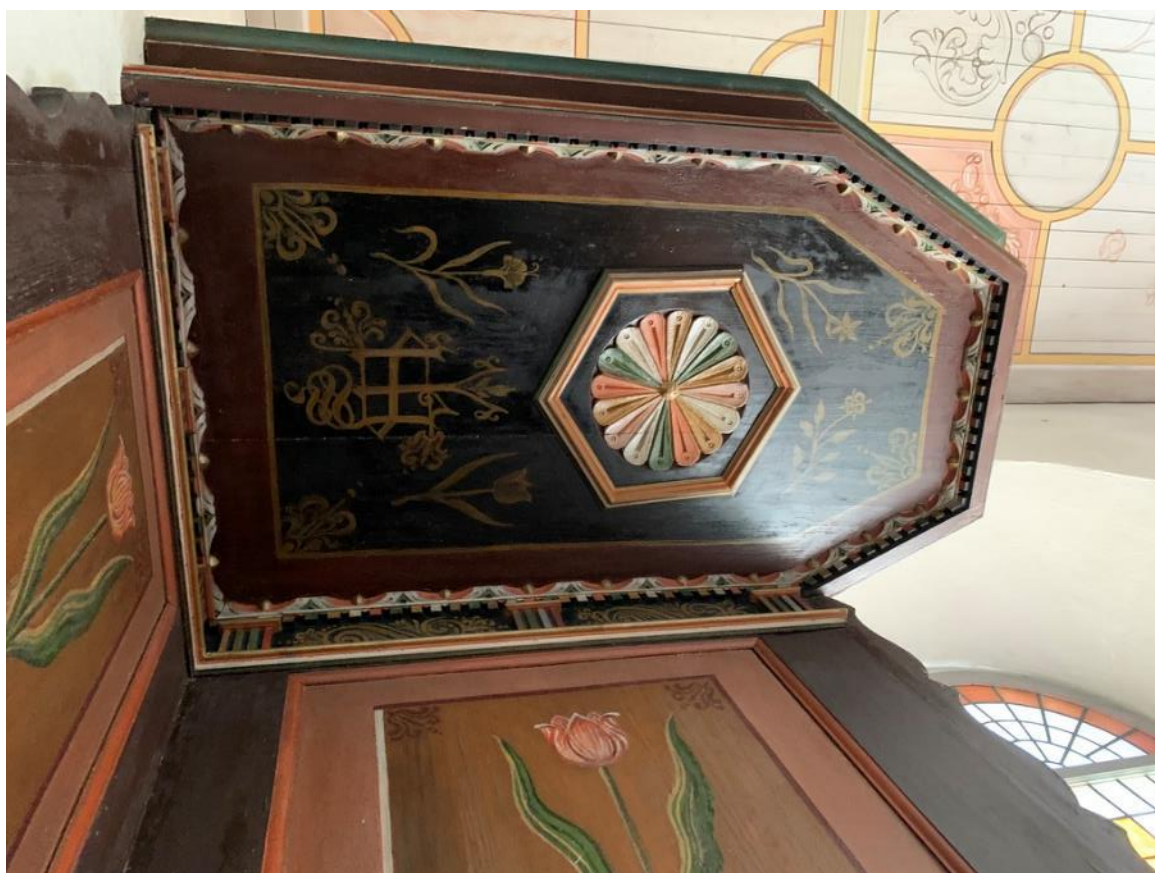
Vigmattennisch i södra långhusportalen. Foto JL 2020.

Predikstol från 1600-talet, målad 1672. Foto JL 2020.

Målningar från 1672 på predikstolen. Foto JL 2020.

Undersidan av predikstolens ljudtak. Foto JL 2020.

Bänkinredning, tillverkad 1936 av delar från 1600-talet. Foto JL 2020.

Bänkinredning, skärmar tillverkade av Nils Snickare och kompletterade 1936. Foto JL 2020.

Bänkinredning från 1936. Foto JL 2020.

Läktare, byggd av Nils Snickare 1689, pelarna troligen från 1800-talet, målade 1696 av Abraham Beck. Foto JL 2020.

Målningar på läktarens undersida, troligen 1696 av Abraham Beck.

Dopfunten, skänkt 1681. Foto JL 2020.

Detalj av dopfunten. Foto JL 2020.

Överbyggnad på dopfunten,
daterad 1675. Foto JL 2020.

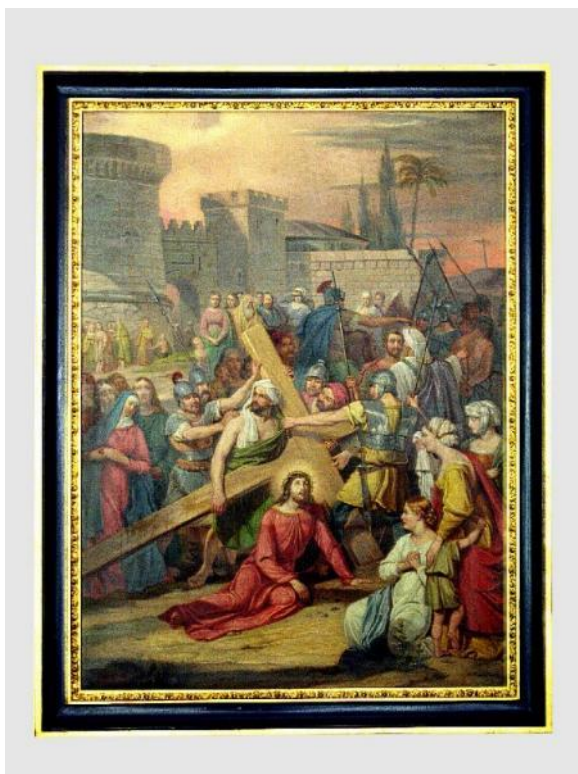
Dopfunt från 1200-talets mitt
eller andra hälft. Nu på
Gotlands Fornsal. Foto Lennart
Karlsson 1991, Medeltidens
bildvärld.

Orgeln och orgelläktaren. Foto JL 2020.

Orgelfasad från ca 1907-12, ritad av arkitekten Gustaf Pettersson ca 1906-08 med motiv för att högtidlighålla minnet av den orgel som skänktes av prinsessan Eugénie i mitten av 1800-talet. Foto Danne Pe Pettersson 1997, Visby stift.

Målningar av August Åkerlöf 1861 och Fredrik Westin 1853 (efter S:t Jacobs kyrka i Stockholm), skänkt av prinsessan Eugénie 1861. Foto Danne Pe Pettersson 1997, Visby stift.

Lillklockan från 1659 och Storklockan från 1940. Foto JL 2020.

Restaureringar

Kyrkan genomgick omfattande restaureringar 1936, 1956 och 1965–67. Den senare innebar kraftiga insatser i form av stöd och bjälklag i armerad betong på vindarna. En yttre restaurering genomfördes 2009 med översyn av murputsen samt omläggning av taken.

Interiör mot öster med öppna bänkar. Foto C. E. Lönngren 1895, Gotland Museums arkiv.

Interiör mot väster. Foto C. E. Lönngren 1895, Gotlands Museums arkiv. På bilden syns fasaden till den av prinsessan Eugénie skänkta orgeln.

Interiör mot väster med ny orgelfasad. Foto Einar Erics 1915. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Interiör mot öster med öppna bänkar och kamin. Foto Einar Erici 1915. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Interiör mot öster strax efter att bänkinredningen återskapats vid restaureringen 1936. Foto Alfred Edle 1941. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Interiör mot väster strax efter restaureringen 1936. Alfred Edle 1941. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Altaruppsatsen. Foto Anders Roland 1910. RAÄ, Kulturmiljöbild. Till höger dopfunten. Foto Einar Erici 1915. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Arkeologi

De gotländska kyrkorna erbjuder ett stort mått av arkeologiskt intressanta spår. Det gäller både marken som kyrkan står på och kyrkogården samt ibland även de närmaste omgivningarna. Kyrkorna byggdes ofta på redan etablerade platser och under de nära tusen år en kyrka stått på samma plats har det avsatt lämningar, som kanske inte är lika märkbara som den stående kyrkan men som är värda att uppmärksammas som viktiga kunskapskällor. Det är till exempel spår av tidigare kyrkobyggnader, bevarade trä- eller stenkistor, bildstensfragment, gravklot och gravstenar, men även runristningar och lösa föremål. I föreliggande avsnitt fokuseras på anläggningar under mark och golv. De artefakter som är med i rapporten är sådana som representerar något som kan peka på att det finns okända fornlämningar. I det här fallet är det företrädesvis vikingatida föremål som kan tyda på att det finns gravar kvar från det tidigaste kyrkoskedet.

På den norra sidan av kyrkorna ligger många av de äldsta kristna gravar som vi känner till. Här begravdes framför allt kvinnor under kyrkans tidiga existens i enlighet med ett könssegregerat gravskick. Redan under 1200-talet upphörde i flera fall bruket att använda norra sidan av kyrkogården som begravningsplats. Bruket återupptogs först under 1800- och 1900-talen. När den började användas för begravingar igen påträffades gamla gravar, inte sällan gravar från vikingatiden och den äldsta kristna tiden på Gotland. Ofta hade gravläggningen skett i kläder med spännen och utsmyckningar som hör vikingatidens sista del till. Fynden är mycket intressanta men tyvärr inte så utförligt beforskade som man kan föreställa sig. Det rör sig om föremålsfynd av vikingatida karaktär, av personlig art och som tillhört klädedräkten och med denna fått följa med i graven. Vanliga föremål är pärlor, knivar, kammar och olika typer av smycken relaterade till klädedräkten (Thunmark-Nylén 1995).

Under kyrkornas golv ligger ofta gamla gravar med bevarade trä- eller stenkistor. Något som också noterats särskilt är spår efter äldre kyrkor, träkyrkor i form av syllar, stavkonstruktioner eller sekundäranvända plankor och spår efter stenkyrkor i form av murverksrester under mark och golv. Dock har inte sekundärt inmurade detaljer i den nuvarande kyrkan som fasadstenar eller friser tagits upp i avsnittet om arkeologi, liksom inte heller ännu stående murverk som ingått i en äldre anläggning.

I putsen på kyrkornas väggar påträffas ibland medeltida inskrifter och putsristningar. Ofta har inskrifterna runor, vilket är av stort intresse för kunskapen om runor, eller innehåller graffiti i form av tecknade figurer. Av någon anledning har run- och bildstenar från äldre tider tagits till kyrkan för att införlivas i byggnaden. I kyrkornas byggstenar finns också stenhuggarmärken och med hjälp av dem kan man få en uppfattning om delaktigheten i kyrkobyggena.

Kyrkornas vindar och övervåningarna i tornen har genom tiderna använts som förvaring, även om kulturhistoriskt värdefulla föremål i regel tagits om hand och nu förvaras på annan plats. De lager som bildats på valvens ojämna ovansidor kan dock innehålla lösa delar till inventarier som tidigare förvarats där eller spår av tidigare reparationer på kyrkobyggnaden. De kan innehålla rester av vardagliga föremål som berättar om hur vinden och tornen har använts eller personliga saker som burits upp i hopp om få ett skydd i kyrkans hägn. Äldre stegar, klockrep, redskap från hur taken tjärats förekommer också. Kyrkogårdsmurar, såväl de medeltida som de yngre kan innehålla byggmaterial som per definition är fornlämning eller fornfynd, som till exempel stenar med ristningar.

I texten förekommer ett särskiljande av fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar. Med *fornlämning* avses lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten (villkor baserade på Kulturmiljölagens 2 kap.), och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit före 1850. Med *övrig kulturhistorisk lämning* menas de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten, och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit 1850 eller senare samt de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning inte uppfyller fornlämningsrekvisiten. Rörande registren är det dock viktigt att peka på några källkritiska problem. Fornsök och Fornreg, de digitala registren för information om fornlämningar, är användbara källor för information om kyrkomiljöer. Men de utgör i sig ett källkritiskt problem då 10 000-tals lämningar vid digitalisering har kommit att registreras på felaktig nuvarande belägenhet eller fyndplats. Ofta är uppgifterna korrekta men när flera fornlämningar påträffats intill varandra, som till exempel stenkistor på kyrkogården, är det svårt att veta om en borttagen kista i ett dokument är densamma som en som i tidigare upprättade beskrivningar anges ligga kvar på fyndplatsen.

Kyrkan och kyrkogården

Jan Utas har efter ett samtal med en sockenbo nedtecknat dennes berättelse¹:

” Uppgifter lämnade av Erik Lansrot, Rudensköldsv. 4 i Västerhejde (Fridhem) per tel 2003-08-18 till undertecknad. Vid en omläggning av golvet i kyrkan 1938 av Lydahl från Etelhem såg denne rester av en stavkyrka. Kyrkan putsades om invändigt på 1950-talet. Putsen slogs ned med slägga nattetid av entreprenören för att man skulle slippa inblandning av antikvariska myndigheter och därav följande förseningar och fördyringar av arbetena. Vid gravgrävning på kyrkogården okänt år påträffades i en familjegrav sex kistor varför en ny grav grävdes bredvid. Då påträffades en hållkista som ej anmäldes till antikvariska myndigheter av tidsbrist då begravning skulle ske dagen därpå. Den nya graven skall ha legat där gången in till kyrkan är belägen idag.”

Värdering

Allmänt

Alla kyrkor bidrar till att materialisera bilden av det heliga. Invändigt utgör de en ram för mötet mellan människan och det livsavgörande på ett sätt som andra rum inte gör. Till det yttre markerar de sin belägenhet i landskapet, men tar också det yttre rummet i anspråk och utgör en påminnelse om värden som ligger vid sidan om vardagen. Genom historien har betoningen legat på olika delar och egenskaper i kyrkan. Samtidigt finns det många likheter mellan skilda kyrkor, särskilt för dem som ingår i samma kyrkliga tradition. Stor omsorg har sedan det kristna kyrkobyggandets äldsta tid ägnats konsten och arkitekturen. I kombination med att många kyrkor också är gamla hör de till våra viktigaste kulturmiljöer.

Kyrkorna på Gotland utgör en del av den världsöverspännande kristna kyrkans byggnader, en del av kyrkorna i Sverige och en del av kyrkobyggandet på Gotland. Gotlands kyrkobyggande är relativt homogent. Byggnadsdetaljers utformning och tillvägagångssätt vid kyrkornas planering återkommer mellan olika socknars kyrkor, men kan sedan skilja sig från principer som använts i andra landsändar. Exempel på det är att de äldsta gotländska stenkyrkorna följde samma modell

¹ Odaterat dokument i Gotlands Museums arkiv.

av kyrka med långhus, kor och absid, som var allmän i de nordiska länderna. I nästa skede kom dock kyrkorna att förnyas på 1200- och 1300-talet på ett för Gotland karaktäristiskt, men i övriga Sverige okänt sätt. Under 1200-talets slut och 1300-talet byggdes kyrktorn på Gotland, vilket sällan hände vid kyrkorna på fastlandet. Den gotländska kalkstenen möjliggjorde valvslagning och byggnadsskulptur utan motstycke i resten av Sverige till vare sig mängd eller konstnärlig kvalitet. Under 1400-talet byggdes kyrkor om- och till i Mellansverige och försågs med heltäckande kalkmålningar, något som inte hade någon motsvarighet på Gotland. Under 1800-talet förnyades tusentals kyrkor i södra och västra Sverige genom att en äldre revs och ersattes av en ny och större, eller byggdes om genomgripande. Detta berörde endast någon enstaka av de gotländska kyrkorna. Sammantaget har detta gjort att de gotländska kyrkorna representerar ett medeltida byggande under en tid då inte så mycket byggdes i övriga Sverige. Men utmärkande är dessutom att på Gotland finns dessa medeltida byggnader ofta kvar, relativt oberörda av senare förändringar och ännu i bruk.

Härigenom utgör varje kyrka ett omistligt exempel på medeltida kulturmiljö inte bara ur ett lokalt gotländskt perspektiv utan även ur ett riksperspektiv. Eftersom inte heller Centraleuropa efter krigstider och andra perioder av förändringar till så hög grad har kvar större uppsättningar av medeltida sockenkyrkor och framför allt medeltida träskulptur har de gotländska kyrkorna därigenom ett internationellt intresse. De formades i hög grad under inflytande av byggmästare från västra Tyskland, från Westfalen och området kring Köln, vilket ytterligare ger dem en internationell betydelse, liksom att det tidiga kyrkobygandet uppvisar stilpåverkan från östra Europa. Sedan 1800-talets slut har kyrkorna på Gotland kommit att uppmärksammas av arkitekter och konstnärer och har fått stå förebild för kyrkor på fastlandet, vilket gör att kyrkor från 1800- och 1900-talet med gotländskt inspirerade motiv återfinns i Skåne, Västergötland, Stockholm och på andra platser.

De gotländska kyrkorna har vissa särdrag i formen, men de intar också en särskild ställning i bygden. Över hela Sverige har, liksom i många andra länder, kyrkan utgjort en central och samlande punkt, även om de mera sällan legat mitt i en by, så som de gör i en del andra delar av Europa. Men på Gotland har kyrkans roll som samlande byggnad levt kvar bättre än på en del håll. Denna uppfattning är stark även i resten av Sverige, men bebyggelseförskjutningar till följd av nya järnvägssamhällen och bruksorter, en mer polariserad sockensammansättning, större avstånd mellan kyrkorna och att de inte har haft torn kan ha bidragit till det. Medan kyrkorna på Gotland genom sina torn och tätare avstånd samt en viss skepsis till förändringar har behållit sin plats i en sockenmedvetenhet, som även i sig är ovanligt stark på Gotland.

För de gotländska kyrkornas kulturhistoriska värde och särställning gäller åtskilliga gemensamma saker. Kyrkorna är närmare hundra och Gotland utgör som Visby stift det stift som har nästan uteslutande medeltida kyrkor, därtill tillkomna och ombyggda före mitten av 1300-talet. Eftersom de så tydligt har parallella tillkomsthistoriker utgör varje kyrka en omistlig del i ett pussel av olika byggnadsetapper. Byggnaderna är utsmyckade av skulpterade portalomfattningar, kalkmålningar och skulpturer. Glasmålningarna saknar till omfattning motstycke i resten av norra Europa. 93 procent av bevarade medeltida glasmålningar med figurscener i Sverige kommer från Gotland (i kyrkorna eller på museer). Flera medeltida möbler, mest bänkar, finns också i kyrkorna. Föremålen visar hur kyrkorna användes under medeltiden och kan bidra till att ge en autentisk upplevelse av medeltida miljöer. Inte minst gäller detta kyrkornas vind och särskilt tornets övervåning, där rummet i hög grad präglas av murade dörr- och fönsteröppningar som skapar en

autentisk ljussättning. Virket och murbruket kan visa upp spår från hur själva byggnadsarbetet gick till och kan avspegla hur kyrkan i äldre tid drabbats av eldsvåda.

Föremålen i kyrkorna är inte bara medeltida. Gotland har även en hög andel av bevarade bänkinredningar från 1600-talet av ett slag som på svenska fastlandet ersattes av ny inredning i slutet av 1800-talet. Från 1700-talet finns bevarat ett rikt måleri, inte minst målningar på bänkinredningen. De gotländska dopfuntarna utgör ett särskilt kapitel, där de mest framträdande utgörs av de tidigmedeltida sandstensfuntarna, som fick ett nytt uppsving på 1600-talet. Södra Gotlands stenhuggerier producerade sedan altarpuppsatser i sandsten av ett slag som inte är vanligt utanför Gotland. Genom det sena 1800-talets och 1900-talets kyrkorestaureringar, ofta av framträdande stockholmsarkitekter, kan man följa förändringar i synen på öns kyrkor.

Kyrkornas lägen visar på centrala platser i bygden, placerade vid en tidigare korsväg med, om inte förhistoriska så åtminstone medeltida ursprung. De avspeglar det höga välstånd från medeltidens omfattande handel som rådde när de kom till och illustrerar något av den komplicerade kyrkohistorien. Av stor betydelse är kyrkogårdarna runt kyrkorna som är omvårdade och används. Många av dem har en intakt medeltida utsträckning. Andra visar kyrkogårdens utveckling under 1800-talet och hur folkmängden ökat. Trädrader och gravtyper illustrerar hur nya delar har tagits i bruk under 1800- och 1900-talet.

Anmärkningsvärt är att kyrkorna ännu används för sitt ursprungliga syfte. För Gotlands del har det kunnat ske utan större ombyggnader av kyrkorna, trots förändringar i befolkningsstorlek. Nästan alla är i bruk (de som är öde har varit det sedan minst 400 år) och används, om än med olika intervall. Öns kyrkor har genom sin ålder, kvalitet och i sammanhanget starka karaktär en identitetsskapande roll. I de många, ofta små, socknarna finns en särskild känsla, där kyrkorna intar rollen av kraftfulla symboler för hemsocknen. Hur klockorna har ringts avspeglar skillnader mellan kyrkorna och än idag finns kimningsstenar beredda i klockvåningen för det ringningssätt med små stenar som endast finns på Gotland och de skånska landskapen. Kyrkorna har både en starkt lokal förankring och utgör samtidigt punkter i ett världsomspännande nätverk som förbinder länder och kontinenter genom religion, arkitektur, konst, musik över århundraden.

Sedan ett drygt sekel har kyrkorna på ön varit en turistmagnet. De är öppna sommartid, på ett annat sätt än på det svenska fastlandet, och brukar vara välbesökta.

Bruksvärden

I samtliga kyrkor i Stenkumla församling firas gudstjänst och hålls förrättningar. Sedan flera år används kyrkorna under olika fastslagna perioder vilket gör att de används ungefär lika mycket. Västerhejde kyrka är mer populär som vigselkyrka än de andra och det sker även fler dop där eftersom det bor många barnfamiljer i Västerhejde. Stenkumla kyrka är störst så den används mer vid musikgudstjänster och konserter.

Kyrkorna och kyrkogårdarna används för högmässa, gudstjänst, andra typer av gudstjänster ex. musikgudstjänster, dop, konfirmation, vigsel, begravning, själavårdande samtal, konserter, julspele, luciatåg, skolsamlingar, kyrkkaffe, allhelgonakaffe, kyrkogårdens dag och andakter. De tre sockenkyrkorna har alla själaringning som utförs på olika sätt och vid olika tider på dagen. Ett normalt år ser schemat för gudstjänstfirande ut enligt följande: i Träkumla kyrka januari till påsk och helgen efter tacksägelsedagen fram till jul. I Stenkumla kyrka firas gudstjänst från påsk fram

till midsommar och från september till tacksägelsedagen. I Västerhejde kyrka firas gudstjänst från midsommar fram till mitten av augusti. Årets storhelger såsom advent, jul, påsk, Allhelgonadag fördelas på de tre kyrkorna och Vibble kapell.

Normalt hålls kyrkorna öppna dagligen från 15 maj till 15 september. Pandemiåren 2020-2021 har de hållits öppna dagligen vilket varit uppskattat. Stenkumla är den kyrka som besöks av flest turister. När det gäller den fysiska tillgängligheten är det främst riktiga toaletter, nivåskillnaderna på kyrkogården och belysning på kyrkogårdar som upplevs som stora hinder. Informationstexterna som finns för alla kyrkorna upplevs som ålderstigna. På våra kyrkogårdar vilar våra anhöriga. Det i sig är viktigt för bygdens identitet och valet av kyrka spelar fortfarande en viktig roll vid dop, vigsel och kanske främst vid begravning.

Följande bygger på de 349 svar från besökare som inkom via de enkäter som sommaren ställdes 2019 i 16 kyrkor i Romaklosters och Klinte pastorat. Av dessa 349 personerna besökte 52 % kyrkan för första gången.

De som räknas in som återkommande besökare har angivit att de besöker kyrkan ofta, ibland eller sällan/någon gång per år. Genomgående är gravskötsel, besök av anhörigs grav samt delta i gudstjänst och andakt de främsta anledningarna till besök. Av de barnfamiljer som bor i socknarna kan man utläsa andra motiv till återkommande besök en förälder skriver såhär ”Vi bor nära kyrkan. Ibland går vi hit och letar Pokémon och övar vår minsta att läsa, precis som vår äldsta son gjorde när han lärde sig läsa”. Konserter anges också som en stor anledning till besöket. För dessa besökare står kyrkan för hembygd, barndom, en knutpunkt, trygghet samt en plats för släkten genom århundraden. De uttrycker en stor glädje och stolthet över sina kyrkor och betonar hur viktig den är för sockens identitet, historia och sammanhang samt för individens släkthistoria.

Förstagångsbesökarna kan majoriteten kopplas till turism, många anger att de hade som mål att besöka minst en kyrka på ön under sin semester eller att besöka många/samtliga av öns kyrkor. Benämningen kyrksafari var en återkommande anledning. Några av dessa förstagångsbesökare uppskattar kyrkorna som en stillsam plats att komma till för att få lite lugn och ro, medan andra ser kyrkan som ett värdefullt nationellt kulturarv och historiedokument. Intresse för konst, kultur, arkitektur och historia beskrivs återkommande som en av anledningarna till besöket.

Generellt sätt var besökarna mycket nöjda med tillgängligheten (74%). Många påpekade att det är trevligt att kyrkan är upplåst så att man får möjlighet att komma in samt är glada att se att kyrkorna och kyrkogårdarna är så välskötta. De som inte var nöjda med tillgängligheten påpekade oftast för dålig belysning i kyrkan, nedsatt framkomlighet med rullstol och dylikt i grusgångar samt vid trösklar, svårighet att öppna eller stänga porten.

När det gäller information var det många som saknade informationsbroschyrer att titta i på plats samt att kunna köpa med sig hem. Där det fanns information efterfrågades mer lättläst text och mer bilder. Genomgående önskades även information på engelska samt ibland även tyska. Flera kommenterade att de sökte mer information på nätet eller i turist-appar samt kompletterade med information från böcker, exempelvis Änglar & Drakar.

Kyrkobyggnaden

Som en av Gotlands medeltida kyrkor utgör Västerhejde en viktig länk. Alla kyrkans murar, utom sakristian, är medeltida och alla ingen medeltida mur har rivits sedan medeltiden. Fönster har förstörats, triumfbågen har fått annan form och den medeltida karaktären framträder något mindre än i många andra gotländska kyrkor, men ur ett riksperspektiv hör kyrkan till de mer välbevarade tidigmedeltida anläggningarna i landet.

Utmärkande för Västerhejde kyrka bland de gotländska kyrkorna är de tillägg och förändringar som har skett under 1800- och 1900-talet. Tornets trappgavlar har väckt undran, genom att de av många mer associerats till skånska kyrkor än gotländska. Samtidigt utgör det ett för gotländska kyrkor unikt drag och kan kopplas till det medeltidsintresse som låg till grund för att öns medeltida kyrkor bevarades. Trappgavlarna belyser också restaureringshistoriska problem. Ett motsvarande, men mindre framlyft motsvarande exempel skulle i så fall också kunna vara bänkinredningen, som har en påtagligt 1600-talskaraktär trots att den rekonstruerad. Ett annat är tornets första övervåning med golv av tryckimpregnerat virke och tak av armerad betong till medeltida murar, upplyst av lysrör.

Ett annat utmärkande drag är att kyrkorummet präglas av många gåvor från enskilda personer, vars bosättning på gårdar i socknen sannolikt har att göra med närheten till Visby. I övrigt förefaller socknen ha varit fattig. Den hör till dem på Gotland som inte har mer än en ”generation” stenkyrkor i sin byggnadshistoria och långhuset försågs inte med valv. Möjligen avspeglas detta också i att kyrkan hotades att tas ur bruk vid mitten av 1800-talet, vilket istället vändes till en omfattande upprustning.

Kyrkans inventarier

Kyrkan har för gotländska kyrkor ovanligt få medeltida föremål. Det enda, dopfunten, har en intressant historia och ersattes redan i slutet av 1600-talet av en ny. Bland andra värdefulla inventarier märks altartavlan och predikstolen, med sin ovanliga form och sina blomstermålningar, samt läktarens målningar. Dopfunten är välbevarad från 1600-talet. Orgeln och två tavlor utgör donationer av prinsessan Eugénie, vilket ger dem en särskild historia. Därtill finns rik textil skrud från 1900-talet.

Kyrkogården

Kyrkogården tillhör Gotlands medelstora kyrkogårdar. Den har tydliga årsringar efter flera utvidgningar vilket kommer till uttryck i en äldre del kring kyrkan och en yngre del i söder och öster. Den äldre kyrkogårdens avgränsning markeras av en trädrad med äldre lind öster om kyrkan, och en lind, söder om kyrkan. De kan idag betraktas som solitära träd. Den yngre kyrkogården i söder och öster har en tidstypisk utformning av 1900-tal med gångsystem, häckar och buskplanteringar. Här är gravvårdarna företrädesvis låga.

Kyrkogården har en omväxlande karaktär med en mer öppen del i sydväst och lummig del i öster. I och med att kyrkogården inte omges av träd är de solitära äldre träden av betydelse för att skapa en lummighet och för helhetsmiljön.

Kyrkogården omges av en enhetlig mur av kalksten som till delar har lagts under 1900-talet i samband med utvidgningar. Den ger kyrkogården en rumslighet.

Den breda grusade huvudingången från söder är med stor sannolikhet ursprunglig. Förutom gångsystemet öster om kyrkan i den yngre kyrkogården saknas gångar vilken ger den äldre delen av kyrkogården en ursprunglig karaktär.

15 av gravvårdarna på kyrkogården anges som kulturhistoriskt värdefulla i kyrkogårdsinventeringen 1996. De ligger framför allt nära kyrkan i söder och öster. Vid en uppföljande inventering 2020 utpekades 63 gravvårdar som kulturhistoriskt värdefulla.

En nyanlagd 'ängskyrkogård' väster om kyrkan reflekterar nuvarande syn om gravsättningar i naturmiljöer.

Naturvärden

Träden, och buskagen är värdefulla miljöer för kryptogamer och insekter och som boplatser för fåglar. Det gäller även murar som inte är putsade. En stor del av den biologiska mångfalden är knuten till gamla träd och idag utgör kyrkogårdarna en av de viktigaste miljöerna för bevarandet av hotade växt- och djurarter.

Vid Västerhejde kyrkogård finns inte några speciellt värdefulla träd utpekade av Länsstyrelsen. Man bör uppdatera om det finns några rödlistade arter genom kontakt med Länsstyrelsen. Vi rekommenderar att man använder Riksantikvarieämbetets metod *Fria och Fälla* (2014) vid förändringar av trädplanteringar som kan påverka murar och gravvårdar.

Händelselista Västerhejde kyrka

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.	
t. 1200-t	Koret med absiden och långhuset byggdes (SvK anger ”trol. --- 1204” som också är det årtal Strelow anger). SvK anger att de ursprungliga takstolarna är bevarade på både kor och långhus.	GK, SvK
o. 1240	Dopfunten av kalksten, nu i Gotlands fornsal (på 1850-talet påträffad vid grävningsarbete på kyrkogården och därefter – på 1860-talet – använd som blomkruka i en närbelägen bondgård).	SvK
o. 1250	Tornet byggdes (ej trappgavlarna; SvK anger ”omkr. 1240”).	GK, SvK
	Långhusportalen delvis ombyggd.	SvK
Medeltid	Runristad gravsten över Gairwalder Bjärs (står lutad mot N långhusmuren utvändigt).	SvK
1600-tal	Predikstolen.	GK
	Bänkinredningen.	GK
	Målat bräddtak i långhuset?	SvK
	Mässingskrona, 6-armad, nu i långhuset.	SvK
1659	Lillklockan, troligen gjuten av en kringvandrande klockgjutare under kyrkoherdarna Per Gubbes (förordnad 1648) och Sven Petri Boetius tid (1659-75).	GKR, SvK
	(GK anger att denna klocka var uppställd bakom altaret.).	GK
1662	Altartavlan, tillskriven Johan Bartsch. (GKM anger att den målades av Bartsch, sannolikt med hjälp av sonen Rasmus).	GK, GKM, SvK Inskr.
1672	Predikstolen målades på bekostnad av domaren Oluf Lundsberg.	GK, SvK, Inskr.
1674	Gravhäll i korgolvet över ”Store Sjötuller...” Nils Stark.	SvK
1681	Dopfunten av sandsten skänkt av domaren Oluf Lundsberg.	GK, SvK, Inskr.
1689	Läktaren tillverkades av ”Nils snickare”.	GK, SvK
1696	Kvinnfolksbänkarna och de bakersta manfolksbänkarna målades av Johan Bartsch.	GKM, SvK
	Läktaren målades, troligen av Johan Bartsch eller dennes son Rasmus (GKM anger att målningen av läktarbröstningen är ”sannolikt tillkommen genom samarbete mellan Johan Bartsch d. y. och sonen Rasmus”). SvK anger att målningen möjligen är utförd av Abraham Beck.	GK, GKM, Inskr, SvK
1697	Klockbocken (sannolikt den nuvarande) reparerades.	SvK
o. 1700	Altaskrankets målning.	SvK

1706	Faltaken över ”Stora och lilla sånghuset” (långhuset och koret) byttes mot taktegel på bekostnad av landshövdingen, baron von der Osten genannt Sacken.	SvK
1707 trol.	Nummertavlan.	SvK
1729	En stiglucka fanns sannolikt vid denna tidpunkt, okänt var.	SvK GK, Inskr.
1768	Kyrkogården var vid denna tidpunkt inhägnad av ett plank.	SvK
t. 1800-tal	Koret nybyggdes nästan (stenar föll 1844 ned och skadade golvet och en likkista i en grav under detsamma).	SvK
1820	Votivskepp skänkt till kyrkan av Jacob Broander.	ATA
1850-talet	Det plana gipstaket i långhuset tillkom som ersättning för ett målat trätak.	SvK
1853	Oljemålning föreställande Kristi uppståndelse, signerad Fredrik Westin, skänktes till kyrkan, troligen av prinsessan Eugénie .	GK, SvK
1850-tal?	En orgel skänktes till kyrkan av prinsessan Eugénie .	SvK
1856	Den äldre, spetsiga tornhuven togs ned och ersattes med tegeltaket och de nuvarande trappgavlarna efter ritning av signaturen ”A. N.” (GK och SvK anger felaktigt att ritningen signerats av arkitekt Fredrik Wilhelm Scholander, men denne har endast vidimerat kopians överensstämmelse med originalet!).	GK, SvK, ATA
1859	Beslut om trädplantering på kyrkogården.	SvK
1860-talet	Korportalen avlägsnades och det S korfönstret togs upp.	GK
	De stora fönstren i S fasaden togs upp.	SvK
1861	Oljemålning signerad Auguste (Åkerlöf?) på långhusets N vägg och skänkt av prinsessan Eugénie .	SvK
1864	Samtliga tak belagda med tegel vid denna tidpunkt (enligt teckning av P. A. Säve).	ATA
1884	Sakristian uppfördes efter ritningar av F(erdinand). Boberg.	GK, SvK
o. 1890	Taken över kor och långhus vid denna tidpunkt belagda med sinuskorrigerad plåt, absiden med falsad slätplåt (Foto av O. Sörling; jfr. 1908!).	ATA
1901	Ritning upprättad av arkitekt F. Boberg till uppvärmning (kamin i långhuset NÖ hörn med skorsten på långhustaket) samt lösa bänkar.	SvK, ATA
1906	Ritning till ny orgelfasad av G. Pettersson (jfr. 1908!).	SvK
1907	Kyrkogårdens avgränsning av terrassmurar och diken tillkom (troligen).	SvK

1908	Den gamla bänkinredningen togs bort och ersattes med lösa träbänkar.	SvK
	Taken täcktes med plåt (tidigare tegel; jfr. o. 1890!).	SvK
	Ritning till ny orgelfasad av arkitekt Gust. Pettersson, Stockholm (jfr. 1906!).	ATA
1912	Ny piporgel.	SvK
1926	Ritning till kyrkogårdsutvidgning åt Ö av Emil Nilsson, efter vilken kyrkogården utvidgades åt öster 1925-26.	SvK, ATA
1931	Glasmålning i korfönstret, signerad J. Öberg.	ATA, SvK
	Två glasmålningar insatta i korets och långhusets fönster, vilket under 1932 föranledde korrespondens mellan riksantikvarieämbetet och församlingen med åtföljande tidningsartiklar.	SvK ATA
1932	Ny värmeledning (SvK anger att detta skedde 1931).	ATA
	Altaruppsats, predikstol och läktarskärm konserverades av C. Wilhelm Pettersson, Stocksund.	ATA
	Trägolv.	ATA
1936	Restaurering efter förslag av arkitekt Erik Fant, Stockholm (entreprenör Reinhold Lydahl, Etelhem).	GK, Inskr.
	– Bänkinredning med slutna bänkkvarter, delvis med återanvändande av den äldre bänkinredningen.	SvK
1940	Storklockan, gjuten av K. G. M. Bergholtz i Stockholm, skänkt av Anna Persson, Skogsbacka.	GKR
1952	Elektrisk belysning.	ATA
1956	Invändig restaurering:	ATA
	– Det putsade innertaket i långhuset togs ned och resterna av det målade brädtaket från 1600-talet frilades och rekonstruerades, konservator konstnär Curt Wiberg, Visby.	ATA
	– Kalkning invändigt i kyrkorummet och i sakristian.	
	– Sakramentsskåpet framtaget.	
	– Altarbordets puts avtagen.	
	– Dopfunten restaurerades.	
1960	Nya kolonnetter i ljudgluggarna.	ATA
1965-67	Utvändig restaurering efter förslag av ingenjör Ingmar Holmström, Stockholm (Entreprenör Byggfirma Grönlund & Persson, Hablingbo):	ATA

	– Fasadputs	
	– Omläggning av tegeltaken	
	– Murförstärkning	
	– Sanering av takkonstruktioner och bjälklag	
	– Vattenavledning från taken via hängrännor, stuprör och markinfiltration	
	– Brandsektionering av vindarna.	
1986	Ytterdörr upptagen på sakristian.	ATA
1988	Utbyte av lysrörsarmaturer på triumfbågen mot spotlights.	ATA
1990	Dopfunten konserverades.	ATA
1995	Minneslund.	ATA
2000	Kyrkogårdsutvidgning åt V.	ATA
2010	Restaurering av kyrkogårdsmur	GM
2014	Installation av högtalare och hörselslinga	GM

Förkortningar:

ATA	Riksantikvarieämbetets arkiv, Stockholm.
GF	Gotlands fornsals arkiv.
GK	Lagerlöf, E., Svahnström, G., Gotlands kyrkor, 1991.
GKM	Söderberg, B. G., Gotländska kalkmålningar 1200-1400, 1971.
GKR	Rohr, I., Gotlands Kyrkklockor och Ringningsseder, 1985.
GKS	Svahnström, G., Svahnström, K., Måleri på Gotland 1530-1830, 1989.
ISO	Johansson, T. (red.), Inventarium över svenska orglar 1989: II, Linköping och Visby stift, 1990.
Inskr.	Inskrift i kyrkan
o.	omkring
s.	sent
SHM	Statens Historiska Museum
Strelow	Nilsson Strelow, H., Cronica Guthilandorum, 1633.
SvK	Sveriges Kyrkor, Gotland bd III, 1942.
t.	tidigt

Lagskydd

Kyrkor har ett generellt lagskydd, som till stor del handlar om deras kulturhistoriska värde. Eftersom lagstiftningen måste vara exakt har kyrkobyggnader enligt Kulturmiljölagen definierats som en kyrka som var invigd och förvaltd av Svenska kyrkan vid början av år 2000. Av dessa har kyrkor byggda före 1940 (och några speciellt utvalda yngre) ett särskilt lagskydd (KML 4 kap. 2-5 §§). Särskilda instruktioner finns i lagen kring kyrkliga inventarier och begravningsplatser. Att kyrkor inom Svenska kyrkan i dessa sammanhang har en särställning framför andra beror inte på samfundstillhörighet eller band till svenska staten utan på att Svenska kyrkan omfattar de äldre kyrkor som ofta har rika konst- och kulturskatter och som av tradition på ett lokalt plan har haft en stark offentlig ställning. Lagstiftningen har hållits på en generell nivå, men en närmare precisering kring enskilda kyrkomiljöers lagskydd finns i Kulturmiljövårdens bebyggelseregister (Bebyggelseregistret). Därutöver finns en del äldre frikyrkor som är byggnadsminnen, kyrkor som i historisk tid tagits ur kyrkligt bruk och övergått till privat eller statlig ägo samt kyrkoruiner. Dessa omfattas av lagbestämmelser kring byggnadsminnen, fasta fornlämningar med mera. Här har samlats en förteckning över de lagbestämmelser som reglerar användning och förändringar av kyrkor, kyrkoinventarier och begravningsplatser som kulturmiljöer.

Kulturmiljölagen (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Kyrkobyggnaden, kyrkogården, begravningsplatsen, och de kyrkliga inventarierna skyddas av Kulturmiljölagens (tidigare kallad Kulturminneslagen) olika kapitel enligt nedan:

- 1 kap. 1 § anger att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön samt att det ansvaret delas av alla med syftet att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer.
- Fornlämningar och fornfynd skyddas av 2 kap. både de som är kända sedan tidigare och de som inte är kända sedan tidigare. Flertalet kända finns i Riksantikvarieämbetets databas fornsök.
- 4 kap. 1 § anger att kulturhistoriska värdena i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt bestämmelserna i detta kapitel. 2-5 §§ reglerar kyrkobyggnaden och kyrkotomten. skydd för kyrkliga inventarier 6-10 §§, 11-15 §§ reglerar begravningsplatser. 15 a beredskapsförberedelser som under höjd beredskap behövs för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena.
- 5-8 kap. skydd mot utförsel av respektive återlämnande av kulturföremål som olagligt förts bort från en stat.
- 9 kap. begränsar militär användning av kulturegendom i händelse av väpnad konflikt med hänvisning till Haagkonventionen från 1954.

Begravningslagen (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Begravningslagen reglerar verksamheten för kyrkogårdar, begravningsplatser och krematorier. I begravningslagen understryks den enskilda gravrättsinnehavarens rättigheter och skyldigheter gällande gravanordningens utformning och skötsel. I lagens 7 kapitel ges möjligheter för upplåtaren, dvs kyrkogårdsförvaltningen att skydda och behålla kulturhistoriskt värdefulla gravplatser och gravvårdar.

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Plan- och bygglagen reglerar användning av mark och vatten och om byggande. Bestämmelserna syftar till att, med hänsyn till den enskilda människans frihet, främja en samhällsutveckling med jämlika och goda sociala levnadsförhållanden och en god och långsiktigt hållbar livsmiljö för människorna i dagens samhälle och för kommande generationer.

Byggnader, bebyggelseområden och allmänna platser som anses vara särskilt värda att bevara har ett förstärkt skydd. Dessa får inte förvanskas enligt PBL 8 kap. 13 §.

Vid bygglov för ändring eller flyttning av byggnader och anläggningar utanför detaljplan och områdesbestämmelser ska byggnadsnämnden pröva om åtgärden utförs varsamt enligt 8 kap. 17-18 §§.

Miljöbalk (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Miljöbalken ska enligt kapitel 1 tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. Områden som utpekats som riksintresse skall markeras på den lokala översiktsplanen vilken finns på Region Gotlands hemsida.

- I kapitel 3 regleras vad som gäller för områden av riksintressen för kulturmiljö.
- Kapitel 4 för vissa större områden, som i sin helhet är av riksintresse på grund av de natur- och kulturvärden som finns i området (t.ex. är Gotland som helhet utpekade som riksintresse för turismen och friluftslivet 4 kap 2 §).
- Biotopskydd regleras i 7 kap. 11§.
- Nyckelbiotoper alla skogsbruksåtgärder är samrådspliktiga enligt 12 kap. 6 §.
- På Gotland är de 92 medeltida kyrkomiljöerna samtliga utpekade som riksintresse för kulturvärden vilket bland annat regleras i 3 kap. 6 §.

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Gällande kyrkoordning för Svenska kyrkan reglerar skyddet av kyrkobyggnaden och de kyrkliga inventarierna främst genom 10 avdelningen, 40 kap 2 §.

Källor

Offentligt tryck:

Kulturmiljölag, SFS 1988:950 t.o.m SFS 2019:864

Kulturmiljölag (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Begravningslag (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Miljöbalk (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Källor och litteratur

Viktiga källor som använts är följande: *Gotlands Museums arkiv*, Visby, med sockenvis och på kyrkan sorterade uppgifter om arkeologiska fynd från 1800-talets slut och framåt. *ATA* (*Antikvarisk-topografiska arkivet*), Riksantikvarieämbetet, Stockholm. Centralarkiv sedan 1600-talet för ämnena arkeologi, kulturmiljövård, medeltidens konst- och byggnadshistoria, museologi och numismatik. *Fornreg* - Riksantikvarieämbetets registreringsverktyg för yrkesverksamma inom kulturmiljövården för att registrera information om arkeologiska uppdrag och lämningar i Sverige. *Fornsök* - Riksantikvarieämbetets fritt tillgängliga söktjänst med information om alla kända registrerade fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i Sverige. *SHM* (*Statens Historiska Museer*), Stockholm, omfattande bland annat Historiska Museet, som är centralmuseum för arkeologiska fynd i landet.

Otryckta källor

Handlingar i Gotlands fornsals arkiv, Visby
 Inventering av inventarierna i Västerhejde kyrka 1997.
 Inventering av Västerhejde kyrkogård, utförd 1996 av antikvarie Roger Öhrman, Gotlands fornsal.
 Program för utvändiga restaureringsarbeten på Västerhejde kyrka, upprättat av arkitekt Jan Utas 2006.
 Trädvårdsplan Västerhejde kyrka 200x. Gotlands Museum.
 Vård- och underhållsplan, Västerhejde kyrka 2006. Jan Utas, Visby.

Tryckta källor

Johansson, T. (red.), Inventarium över svenska orglar 1989:II, Linköpings och Visby stift, 1990.
 Lagerlöf, E., Svahnström, G., Gotlands kyrkor, 1991.
 Rohr, I., Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, 1985.
 Svahnström, G., Svahnström, K., Måleri på Gotland 1530-1830, 1989.
 Sveriges Kyrkor, Gotland bd III, 1942.

Kartor

1752. Skattdrägningsskarta Västerhejde sn. Lantmäteristyrelsen, H91-1:2.
 1874. Laga skiftes karta. Lantmäteristyrelsen, H91-2:2.